

Facultade de Ciencias Económicas e Empresariais

Traballo de
fin de grao

**Desenvolvemento
Económico II: análise do
desenvolvemento
humano nas rexións
italianas.**

Análise durante o período
2007-2014

Julia Castellano Díaz

Grao en Economía

Ano 2020

Traballo de Fin de Grao presentado na facultade de Ciencias Económicas e Empresariais da Universidade de Santiago de Compostela para a obtención do Grao en Economía.

Resumo

Este traballo propón unha óptica do desenvolvemento baseada no desenvolvemento humano, salientando a importancia doutras variables ademais das puramente económicas nas que se fundamenta o crecemento. O proxecto realiza unha análise do desenvolvemento humano nas rexións italianas durante o período 2007-2014 co propósito de estudar as disparidades interrexionais e a variación destas no tempo. O indicador suxerido é un IDH adaptado que permita a comparación entre as rexións dun país desenvolvido como Italia. Tendo en conta o contexto actual e histórico italiano, os resultados amosan as diferenzas e similitudes entre rexións tanto no comportamento do IDH e dos indicadores que o conforman, como nas súas tendencias. O traballo conclúe explicando que rexións menos desenvolvidas acortaron a distancia tras a crise económica coas que mellor desenvolvemento humano relativo teñen, como e por que o fixeron. A extensión é de 9.993 palabras.

Índice

Resumo.....	2
Introdución.....	5
Planificación.....	7
Desenvolvemento do traballo.....	8
1. Marco teórico: a cuantificación do desenvolvemento humano.....	8
2. Aplicación económica	13
2.1. A economía italiana durante a crise económica.....	13
2.2. Construción e análise dos indicadores.....	15
2.3. Análise dos resultados globais.....	20
2.4. Análise da serie temporal	24
2.5. Modelos de comportamento e modelos de tendencia	28
Conclusións.....	34
Bibliografía.....	36
Anexos.....	39

Índice de figuras

Figura 1. Mapa de Italia por rexións.....	16
---	----

Índice de gráficos

Gráfico 1. Evolución da esperanza de vida.....	26
Gráfico 2. Evolución do PIB per cápita	26
Gráfico 3. Evolución da taxa de non abandono	27
Gráfico 4. Evolución dos anos medios de escolarización.....	27

Índice de táboas

Táboa 1. Desenvolvemento humano rexional en base ao IDH coas referencias determinadas polo PNUD	18
Táboa 2. Estatísticos descritivos.....	19
Táboa 3. Desenvolvemento humano rexional en base ao IDH adaptado.....	20
Táboa 4. Grupos segundo o IDH adaptado promedio do período.....	21
Táboa 5. Grupos segundo as variables promedio do período	23
Táboa 6. Grupos segundo IDH adaptado durante o período	25
Táboa 7. Modelos de comportamento	29
Táboa 8. Modelos de tendencia segundo o IDH adaptado entre as etapas de crise e recuperación	31

Introdución

A análise das disparidades nacionais e rexionais centrouse dende os inicios nos indicadores que medían o crecemento económico, como a renda per cápita. Este crecemento identificouse tradicionalmente co desenvolvemento económico (Murias, Martínez e Novello, 2012). Porén, o concepto do desenvolvemento como un proceso multidimensional reforzouse nos últimos anos, non só pola consistencia dos argumentos, senón pola insuficiencia das teorías tradicionais para explicar as desigualdades (Pol, 2011). Naceu así unha corrente económica que mostra a súa desconformidade con este enfoque (Murias, Martínez e Novello, 2012) e estuda o desenvolvemento dende unha perspectiva interdisciplinar denominada “enfoque das capacidades”, que relaciona a calidade de vida e o benestar coa liberdade dos individuos. A partir deste concepto, definiuse o desenvolvemento humano (Cejudo, 2006), onde se poden medir e analizar aspectos non económicos como o crecemento e a competitividade, senón outras nocións fundamentais como a distribución da renda e a cohesión social (Murias, Martínez e Novello, 2012). Un modo de medir o desenvolvemento humano, e así se fará ao longo deste traballo, é a través do Índice de Desenvolvemento Humano.

O IDH é un indicador multidimensional proposto polo Programa das Nacións Unidas, aceptado e avaliado polas institucións internacionais. Se ben é moi utilizado para medir e comparar o desenvolvemento humano entre países, debido á súa estrutura metodolóxica e á sensibilidade dos indicadores que o forman, non mostra eficazmente as diferenzas rexionais dun país, especialmente ten un alto nivel de desenvolvemento, como é o caso de Italia (Pol, 2011). Amais, Italia é un dos países historicamente máis heteroxéneos de Europa (Lagravinese, 2015), onde existen áreas cun alto nivel de desenvolvemento e zonas subdesenvolvidas. Esta heteroxeneidade dificulta a cohesión nacional e a unificación de políticas. Partindo desta situación particular da economía italiana, resulta interesante analizar se ocorre o mesmo co desenvolvemento humano ou se, en cambio, ao incluír variables non puramente económicas no estudo, as diferenzas interrexionais varían.

Así, o obxectivo deste traballo é estimar o desenvolvemento rexional en Italia e as diferenzas entre territorios para poder agrupalos en modelos de comportamento. Revisarase, en concreto, a evolución do desenvolvemento humano a nivel subnacional durante o período 2007-2014, que comprende os anos de crise económica e os inmediatamente posteriores. Ademais, analizarase se aumentaron ou diminuíron estas diferenzas rexionais en canto ao desenvolvemento humano en base ao IDH e estudarase as posibles causas dentro dos indicadores que o forman. Para poder cumprir estes propósitos, estimarase unha adaptación do IDH seguindo os criterios do Joint Research Centre-European Comission (2008) e así poder realizar unha comparación entre territorios, tratando de superar a problemática rexional do IDH comentada anteriormente.

O traballo estrutúrase como segue. Despois desta introdución, delimítase un marco teórico onde se definen os conceptos de crecemento económico, desenvolvemento económico e desenvolvemento humano, salientando os seus orixes, as súas diferenzas e similitudes e a importancia e a medición do desenvolvemento humano. A partir disto, introdúcese o IDH, indicador utilizado ao longo de todo o traballo, e explícase o seu cálculo, as súas críticas e apoios, e finalmente as razóns polas que foi escollido para a análise. No seguinte apartado realízase unha aplicación económica para o caso italiano. Para contextualizar a análise, en primeiro lugar estúdase a crise económica, as disparidades culturais interrexionais, e as diferenzas económicas rexionais e os cambios que se produciron nelas durante a crise. Nun segundo subapartado calcúlase e estúdase o IDH, demostrando a pouca discriminación deste indicador, para dar pé á construción dun IDH adaptado para a comparativa rexional. Deste xeito, nun cuarto e quinto subapartado analízase global e temporalmente o IDH e os indicadores que o forman durante o período escollido. Nun sexto subapartado agrúpanse as rexións formando modelos e estúdase se aumentan ou diminúen as diferenzas rexionais a causa da crise e en que rexións existe este fenómeno. Finalmente, existe un terceiro apartado onde se plasman as conclusións do traballo e os últimos apartado coas referencias bibliográficas e os anexos.

Planificación

Este proxecto foi tutelado por Pilar Murias Fernández durante o curso 2019-2020, a través de reunión físicas, telemáticas e mensaxería electrónica durante o período decembro-xuño.

O primeiro paso tras a asignación da temática foi concertar unha reunión física en decembro de 2019, onde se explicaron os procedementos a seguir para elaborar un Traballo de Fin de Grao e se resolveron as posibles dúbidas. Tras isto, en febreiro e a través do correo electrónico, concretouse a área de estudo do traballo e o índice provisional utilizado como guión.

Na seguinte fase, no mes de marzo, empezou a elaboración do desenvolvemento do traballo, cunha labor de búsqueda de bibliografía necesaria para definir os conceptos e os indicadores utilizados, e seguidamente, o contexto histórico italiano.

Existiu unha terceira fase en abril, acompañada dunha reunión telemática, no que se desenrolaron os modos de cálculo das diversas variables e indicadores que forman o indicador sintético utilizado no traballo. Nesta reunión tamén se solucionaron dúbidas respecto á adaptación do índice e a estruturación da análise. Durante o mes de maio, fíxose a análise.

Na cuarta e última fase en xuño, resolvéronse as dúbidas, corrixíronse os erros e elaborouse a introdución e as conclusións.

Desenvolvemento do traballo

1. Marco teórico: a cuantificación do desenvolvemento humano

Tal como se explicou na introdución, neste apartado procederase a definir, sinalar similitudes e diferenzas e explicar a importancia dos seguintes conceptos e os seus instrumentos de medición: crecemento económico, desenvolvemento económico e desenvolvemento humano.

O crecemento económico é o aumento da renda e da riqueza dun país a partir do estudo de variables puramente económicas (Alonso e Álvarez, 2006). O economista Kutznets definiuno en 1996 como un aumento sostido do produto per cápita ou por traballador (citado en Galindo, 2011). Polo tanto, o crecemento económico mídese xeralmente coa taxa de crecemento do Produto Interior Bruto en termos reais, para evitar a influencia da inflación (Galindo, 2011), sendo o PIB “valor monetario (nominal) de todos os bens e servizos finais xerados nunha economía nun período de tempo determinado” (López, 2011, p. 123), aínda que tamén se poden utilizar outros indicadores como o PIB por traballador e a produtividade (Galindo, 2011). Este concepto é moi limitado, xa que só fai referencia a variables económicas e non ten en conta outras variables importantes para a economía como por exemplo a desigualdade, os costes do crecemento, o paro ou as rendas non monetarias (Galindo, 2011). Neste contexto, o crecemento non ten en conta o modo no que a riqueza e a renda se distribúe entre os individuos (Alonso e Álvarez, 2006).

O desenvolvemento económico, en cambio, é o crecemento económico tendo en conta o modo no que está distribuída esta riqueza (Alonso e Álvarez, 2006), onde os recursos do país están utilizados de forma racional e sostible (Reyes, 2009). Así, o desenvolvemento económico estúdase a partir doutras variables, ademais do PIB, que indican o nivel de calidade

de vida dos individuos, como a educación ou sanidade. Mentres que o crecemento económico só permite unha xeración de riqueza, o desenvolvemento económico permite a creación de vías para a transmisión desta riqueza (Alonso e Álvarez, 2006). A pesar de que algúns teóricos conciben o desenvolvemento como crecemento económico, o desenvolvemento económico é un concepto máis amplo e complexo, de carácter multidimensional, sobre o cal o crecemento económico inflúe pero no que se deben incluír aspectos sociais, políticos, culturais e ambientais que afectan directamente ao benestar da poboación (Vallejo, 2009). O crecemento económico ten a súa importancia, pero non se pode pensar neste concepto como o modo correcto de elevar o nivel de vida da xente pois, tal como explicou Stiglitz no 2009, o PIB per cápita non sempre reflexa o que lles está a suceder aos cidadáns (citado en Vallejo, 2009). Entón, o crecemento podemos consideralo como un medio necesario para alcanzar o desenvolvemento económico, pero non o único (Vallejo, 2009).

Tras a búsqueda da PNUD dun modo de medir o desenvolvemento económico, surxiu a reflexión sobre outro concepto: o desenvolvemento humano (Vallejo, 2009). Este foi definido polo Informe do Desenvolvemento Humano (1992) como “un proceso mediante o cal se amplían as oportunidades do ser humano” e que está composto da formación de capacidades humanas e do uso que se fai desas capacidades (Molina e Pascual, 2006, p. 5). Este concepto depende esencialmente do desfrute dunha vida longa e saudable, a posibilidade de adquirir coñecementos e ter acceso aos recursos para levar unha vida digna, pero segundo a PNUD “o desenvolvemento humano non remata alí”, pois existen outras oportunidades moi valoradas polas persoas, como a liberdade tanto económica como política e social, e tamén a posibilidade de ser creativo e produtivo, respectarse a si mesmo e ter garantía de dereitos humanos (Vallejo, 2009, p. 107). O desenvolvemento humano mídese a través do Índice de Desenvolvemento Humano.

O Índice do Desenvolvemento Humano ou IDH foi ideado en 1990 polo Programa das Nacións Unidas do Desenvolvemento, asesorado e en colaboración continua co economista Amartya Sen (Rejudo, 2006), co fin de situar ás persoas no foco do desenvolvemento nos debates económicos e políticos. O obxectivo era analizar o benestar dos países máis alá dos ingresos e, por tanto, do PIB (Muñoz e Torres, 2010). Segundo as autoras Muñoz e Torres (2010), o IDH “é un indicador social estatístico, é dicir, unha medida de resumo estatística, referida á cantidade ou magnitude dun conxunto de parámetros ou atributos dunha sociedade, e permite clasificar ás nacións respecto ás variables que se están analizando” (p. 5). O índice do desenvolvemento humano calcúlase a partir de tres dimensións e as súas respectivas variables, segundo o PNUD:

1. Unha vida prolongada e saudable, medido pola esperanza de vida ao nacer. A esperanza de vida ao nacer estima a media de anos que vivirían as persoas nadas no mesmo ano se a taxa de mortalidade permanecera constante. Pode verse influenciada por factores políticos, como guerras e recesións, por factores sociais ou costumistas, como a hixiene, e por factores tecnolóxicos, como o avance da medicina (Muñoz e Torres, 2010).
2. A educación, avaliada a través dos anos esperados de escolaridade e os anos medios de escolarización (Veres, 2014). Os anos esperados de escolaridade son o número de anos que unha persoa dunha determinada idade se estima que pasará

dentro do sistema educativo (Unesco, 2009), e os anos medios de escolarización son o número de anos que, de media, ten cursados a poboación dun territorio concreto.

3. Un nivel de vida digno, medido polo PIB per cápita en paridade de poder adquisitivo. O PIB ou renda per cápita ven definido por Muñoz e Torres (2010) como “a relación que hai entre o Produto Interior Bruto dun país e o número de habitantes”.

Con estas dimensión e as súas variables, procédese a calcular o IDH. Para iso, en primeiro lugar normalízanse as variables, escollendo para cada variable i un valor máximo e un valor mínimo de referencia e aplicando a seguinte fórmula:

$$\frac{Valor_i - Valor_{mínimo}}{Valor_{máximo} - Valor_{mínimo}}$$

No caso do PIB per cápita utilizamos unha función logarítmica. Deste xeito, o indicador reflicte a existencia de rendementos decrecentes a escala para favorecer a importancia das capacidades humanas no lugar do ingreso (De Paiva, 2007), o que significa que a partir dunha certa cantidade, un aumento no PIB per cápita provoca un aumento en menor proporción do desenvolvemento. Aplícase así a seguinte fórmula:

$$\frac{LOG(Valor_i) - LOG(Valor_{mínimo})}{LOG(Valor_{máximo}) - LOG(Valor_{mínimo})}$$

Unha vez normalizadas as variables, calculamos un índice composto da dimensión de educación cos valores das dúas variables normalizadas:

$$\frac{Anos\ medios\ de\ escolarización + Anos\ esperados\ de\ escolaridade}{2}$$

Así, teremos calculados os índices intermedios para as tres dimensións: o de saúde co índice de esperanza de vida, o de nivel de vida digno co PIB per cápita e o de educación (López, 2019) coa media aritmética das dúas variables contempladas nesta dimensión. A partir de aí, calcúlase o IDH cunha media xeométrica:

$$(Índice_{saúde} \times Índice_{vida\ digna} \times Índice_{educación})^{1/3}$$

Desta maneira, o IDH oscilará entre 0 e 1 (Freire e Gilberto, 2010). Utilizamos a media xeométrica en lugar da aritmética para limitar o grao de substituíbilidade entre as tres dimensións. Isto implica que mellorar lixeiramente unha dimensión na que a área ou país xa está ben non se pode facer nunca a costa de empeorar lixeiramente unha dimensión na que emporiso, os resultados son xa negativos (Domínguez, Guijarro e Trueba, 2010).

O IDH foi unha revolución para o momento e tivo tanto apoios coma detractores (Domínguez, Guijarro e Trueba, 2010). Unha das críticas principais foi que este indicador non se podía asumir como sinónimo de desenvolvemento humano, xa que carece de moitas variables importantes á hora de analizar tal característica, e púxose en dúbida se o índice toma as dimensións e as variables axeitadas para definilo (De Paiva, 2007). Por outro lado, Pol (2011) afirmou que o IDH non reflectía de forma eficaz as disparidades rexionais no interior de países, sobre todo naqueles cun nivel alto de logros, é dicir, un país desenvolvido, debido a que algúns dos indicadores que conforman o IDH, como a esperanza de vida ao nacer ou a taxa de alfabetización, tórnanse homoxéneos a medida que aumenta o nivel de desenvolvemento do país. Respecto ao seu cálculo, o IDH é sensible á elección de valores máximos e mínimos, polo que se modificásenos o valor máximo para unha das dimensións por un máis elevado, todos os países analizados terían menor IDH (De Paiva, 2007). En 1991, o economista M. McGillivray (citado en Domínguez, Guijarro e Trueba, 2010) sinalou o posible carácter redundante do IDH en relación á información da súas variables, en particular da renda per cápita, ao existir unha correlación positiva entre elas, o que invalidaría a bondade do IDH. Criticouse tamén a calidade dubidosa dos tres indicadores usados para o cálculo do IDH: a esperanza de vida e os anos de escolaridade non sempre se aproximan á realidade, e por outra banda, a renda ten diversos inconvintes de medición con problemáticos procedementos de extrapolación para o cálculo da Paridade de Poder Adquisitivo. Dende o punto de vista comparativo, o IDH tamén está limitado no estudo intertemporal, é dicir, se un país mellorase unha das condicións en menor medida que o valor máximo, o IDH podería incluso reducirse. Outro límite recae no uso de valores extremos e a transformación en índice, xa que camufla as diferenzas entre o máximo e mínimo. Dende a perspectiva social, non se ten en conta o impacto das políticas sobre o desenvolvemento sostible. (De Paiva, 2007).

A pesar de todas estas críticas, o PNUD tiña claro que non sería posible crear un indicador totalmente eficaz, e coñecendo as limitacións estatísticas e informativas, propúxose crear un capaz de medir o desenvolvemento humano e que demostrase, a nivel empírico, que un alto nivel de ingreso non garantía un alto nivel de desenvolvemento. Ademais, o PNUD está apoiado por un gran número de economistas do desenvolvemento que contribuíron á creación e difusión do IDH (Saladino, 2015). O IDH é un indicador simple á hora de calcular e analizar e, a pesar de que fose desexable que medise o desenvolvemento humano dun xeito máis concreto, engadir máis indicadores aumentaría o volume de información, volvéndoo confuso, alonxando os puntos principais do foco e dificultando a interpretación. De feito, os defensores do IDH como indicador consideran que é un índice que está máis próximo á realidade e que é máis útil para tomar decisión que a renda, tradicionalmente usada para medir o desenvolvemento económico. Por outra banda, os economistas M. McGillivray e H. White demostraron en 1991 (citado en De Paiva, 2007) a correlación entre o IDH e todos os indicadores que o conforman, observando que para pequenas mostras de países cun nivel

similar de desenvolvemento humano, o grao de correlación era reducido, pero ao usar a mostra completa, a correlación era moi alta. Amais, respecto á sensibilidade do IDH, determinaron que é un índice consistente ante os erros de medición. De feito, o economista S. Jahan elaborou no 2001 (citado en De Paiva, 2007) un estudo sobre o IDH como instrumento de medida das condicións humanas que lle permitiu afirmar que o IDH permite avaliar as condicións de vida da poboación mundial a pesar dos posibles erros metodolóxicos. Finalmente, cabe destacar a importancia histórica do IDH, ao permitir colocar no centro do debate aspectos relevantes para as persoas, como a pobreza, diferenzas económicas, etc, e ao destacar as deficiencias existentes no proceso de colecta e procesamento de datos (De Paiva, 2007).

Podemos concluír que, se ben o IDH ten críticas e erros, é un indicador que mellora a análise do desenvolvemento con respecto ao seguimento exclusivo das cifras de crecemento económico, que require dunha dispoñibilidade de información que poden asumir a gran maioría dos países e que por ambos motivos está internacionalmente recoñecido e calculado.

2. Aplicación económica

Tras realizar un marco teórico sobre o desenvolvemento e a súa medición, na aplicación económica preténdese, en primeiro lugar, contextualizar a situación nacional e, sobre todo, rexional de Italia antes, durante e despois da crise económica, co fin de entender e interpretar correctamente os resultados da análise. A continuación, realizarase o estudo do IDH seguindo o criterio do PNUD para observar que efectivamente non discrimina entre rexións, e polo tanto xustificar a estimación dun IDH adaptado ás necesidades dunha análise rexional. Finalmente, procederase á análise global e temporal, para acabar construíndo modelos de comportamento e de tendencia entre as rexións, concluíndo se a crise provocou cambios nas disparidades rexionais en termos de desenvolvemento humano.

2.1. A economía italiana durante a crise económica

No ano 2008 orixinouse nos Estados Unidos unha crise económica causada pola caída de Lehman Brothers (Di Quirico, 2010), e estendeuse por Europa moi rápido, afectando principalmente a aqueles países cun sector bancario débil e un alto déficit orzamentario. A gravidade da crise en Italia veu caracterizada, non só pola situación económica previa á crise e as debilidades estruturais do país, senón tamén polo efecto do multiplicador sobre a demanda global (Ciocca, 2010). As institucións financeiras non contaban cunha cantidade de hipotecas subprime, polo que non foi ata setembro do 2008 cando comezou a fase máis dramática, caracterizada pola contracción do mercado de préstamos interbancario (Di Quirico, 2010). Asemade, a economía tivo unha evolución da renda per cápita practicamente nula neses anos e, coa produtividade estancada e a escasa capacidade de competir, o comercio e as exportacións víronse negativamente afectadas (Ciocca, 2010).

Ante esta situación de crise, os países europeos enfrontáronse a ela de diversos modos: algúns, como Alemaña e Francia, aumentaron o gasto público e a autonomía das rexións; outros, como Italia ou Reino Unido, centralizaron a política rexional para desenvolver unha política anticrise común. Esta crise afectou particularmente a países historicamente máis heteroxéneos, como o Reino Unido, España e Italia (Lagravinese, 2015). Italia, que é o país analizado neste traballo, é moi diverso e está formado por zonas cun nivel de desenvolvemento comparable aos países europeos de grande produtividade e crecemento e conta con outras áreas subdesenvolvidas con respecto ao resto de países da Unión Monetaria Europea, o que dificulta a cohesión nacional e a unificación das políticas económicas (Signorini, 2013).

Esta crise económica afectou principalmente ao sector manufactureiro, seguido da construción e o sector servizos (Lagravinese, 2015) e tivo diversos efectos na economía xeral, e na economía italiana en particular:

1. Por un lado, a crise afectou a grandes bancos, que perderon parte ou a totalidade dos seus fondos (redución de liquidez) e atopáronse cos seus activos

desvalorizados pola caída do mercado de valores e polas dúbidas sobre a solidez da rede externa dos bancos (Di Quirico, 2010).

2. Pola súa banda, os pequenos e medianos bancos reduciron o créditos e aumentaron a cantidade de garantías requiridas, o que reduciu a inversión e puxo en perigo a pequenas e mediadas empresas (Di Quirico, 2010).

3. Os consumidores, ante o pesimismo e as restricións de créditos, diminuíron o gasto privado. Esta situación xerou un aumento de despedidos e, polo tanto, do desemprego, que afectou principalmente á xuventude e aos traballadores de renda baixa. Amais, aumentou o emprego a tempo parcial e os empregos precarios (Di Quirico, 2010).

4. Os efectos da crise no sector privado dependeu do tamaño das empresas. As grandes empresas internalizaron a maior parte da produción e renegociaron e retrasaron os pagos aos provedores (Di Quirico, 2010). As pequenas empresas, que son as predominantes en Italia, baseadas no dinamismo e na apertura ao mercado exterior pero cunha estrutura tradicional e especializada (Signorini, 2013), foron as que asumiron o maior coste da crise (Di Quirico, 2010) debido ás deficiencias internas do sistema empresarial e ao seu nanismo (Ciocca, 2010).

5. As finanzas públicas tamén se viron afectadas pola crise, baseadas nunha escasa actuación estatal, un déficit orzamentario, unha alta débeda pública (Ciocca, 2010) e unha caída do PIB (Di Quirico, 2010).

Ante esta situación, o goberno tomou diversas medidas que, como explica Di Quirico (2010), non foron eleccións desacertadas pero na práctica existiron problemas:

1. As axudas ao sistema bancario estiveron fortemente criticadas pola falla de transparencia e as sospeitas de actuación seguindo intereses particulares do líder do goberno.

2. O apoio ás empresas foi ineficiente.

3. Os recorte efectuados estiveron caracterizados por unha forte desigualdade, e afectaron particularmente ao sector público e aos seus traballadores, ás universidades e ás rexións do sur italiano.

Ao falarmos das rexións italianas en concreto, Lagravinese (2015) afirma que as diferenzas económicas non se acentuaron tanto durante o período de recesión, o cal é unha particularidades desta crise, pois en recesións anteriores as rexións do norte destacaron por unha resiliencia maior e unha recuperación máis rápida. A pesar disto, esta brecha entre as dúas zonas do país aumentou os fluxos migratorios de man de obra do sur cara o norte e cara o estranxeiro, que debilita o capital humano das rexións meridionais e afecta negativamente ao crecemento rexional, infraestruturas, servizos e desigualdade de ingresos.

As rexións do sur e as illas, a excepción de Abruzzo, son rexións tradicionalmente pobres e cunha forte economía sumerxida, mentres Emilia-Romagna, Lombardía, Piemonte, Veneto, Trentino-Alto Adige, Liguria, Friuli-Venezia Giulia e Lazio son tradicionalmente rexións ricas. As rexións de Umbria, Marche e Abruzzo caracterízanse por un bo nivel de acumulación de capital e unha baixa desigualdade. Finalmente Valle d'Aosta é unha rexión periférica que se

caracteriza por unha alta percepción de fondos públicos (Murias, Martínez e Novello, 2012). O sur fundamenta a súa economía na agricultura e está menos industrializada que o norte e o centro (CIA, 2020), pero cabe destacar que, tal como afirman Paci e Pigliaru (1998), dentro das rexións do sur, Abruzzo, Basilicata, Molise e Puglia son rexións máis industrializadas que o resto. Culturalmente, Hadjimichalise Papamichos (1990) destacan que as rexións do centro e do norleste italiano son rexións tradicionalmente comunistas e socialistas, o que marcou a súa industrialización e as relacións entre as empresas e o sector público.

Brasili et. al. (2012), estudaron as diferenzas rexionais durante o período 2003-2009 baseándose en distintos tipos de capital. Neste contexto, as rexións centrais e do norte parecen contar cunha maior acumulación de capital humano durante o período, sendo Emilia-Romagna a rexión líder, e Valle d'Aosta e Sicilia as peores. Tras a crise, obsérvase unha caída do capital humano xeralizado en todo o territorio, coa excepción de Trentino-Alto Adige, Puglia e Campania. Respecto ao capital cognitivo, destacan Lazio, Emilia-Romagna, Piemonte, Lombardia e Friuli-Venezia Giulia. As rexións máis limitadas en relación ao resto son as do sur. No contexto do capital de infraestruturas, tanto antes como tras a crise, destacan positivamente as rexións do norte e centro e as rexións con peores infraestruturas son as do sur de Italia, sobre todo as illas. Finalmente, Emilia-Romagna era, antes da crise, a rexión con maior capital produtivo, seguido doutras rexións industriais como Veneto, Piemonte, Lombardia e Marche. As rexións do Sur e as illas caracterízanse por un baixo capital produtivo. No 2009, o capital produtivo caeu en xeral (coa excepción de Marche, Abruzzo e Lazio), debido á crise. Malia isto, a tendencia territorial mantívose.

Finalmente, e tal como vimos, a distribución xeográfica e as necesidades dos territorios italianos é diversa. As rexións contan con distintas fortalezas e debilidades no norte ca no sur, e as oportunidades de desenvolvemento varían, polo que precisan de diferentes políticas de desenvolvemento (Brasili et. al., 2012). Partindo das disparidades rexionais históricas (Murias, Martínez e Novello, 2012) e a pesar dos cambios económicos que sufriron as rexións durante a crise (Brasili et. al., 2012), colíxese que as diferenzas económicas entre elas non aumentaron (Lagravinse, 2015). Agora ben, as cuestións económicas non son as únicas nin as máis importantes para definir o desenvolvemento (véxase punto 1), e por tanto, xurde a necesidade de analizar o desenvolvemento humano a partir do IDH ao longo deste período para así determinar se a crise económica tivo efectos sobre este e como se repartiron entre as rexións italianas.

2.2. Construción e análise dos indicadores

Despois de ver a evolución económica nacional e rexional de Italia no período 2007-2014, neste subapartado vaise estimar o desenvolvemento humano das rexións italianas e analizar a súa evolución, co fin de comparala entre as diferentes rexións italianas, divididas en norte, centro e sur. Para iso, calcularase primeiramente o IDH, e máis tarde un índice sintético que adapta lixeiramente o IDH para permitir unha maior capacidade discriminatória entre rexións. A estimación deste índice segue as liñas fundamentais da secuencia proposta pola

Joint Research Centre-European Commission (2008) para a creación e estudo dun índice composto.

Italia organízase en 20 rexións, unha das cales está formada á súa vez por dúas provincias autónomas. Nesta análise faremos unha comparación entre rexións, que constitúen NUTS-2 (Nomenclatura das Unidades Territoriais Estatísticas) na terminoloxía da Oficina Europea de Estatística (Murias, Roget e Novello, 2012). Deste xeito, en primeiro lugar clasificaremos o territorio italiano en (Paci e Pigliaru, 1998):

1. Rexións do Norte: Emilia-Romagna, Friuli-Venezia Giulia, Liguria, Lombardia, Piemonte, Trentino-Alto Adige, Valle d'Aosta e Veneto.
2. Rexións do Centro: Lazio, Marche, Toscana e Umbria.
3. Rexións do Sur e as illas: Abruzzo, Basilicata, Calabria, Campania, Molise, Puglia, Sardegna e Sicilia

Figura 1. Mapa de Italia por rexións

Fonte: Mapa de Italia - Regiones de Italia | Conociendo Italia. Recuperado de: <https://www.conociendoitalia.com/mapa-regiones-de-italia/>.

Como xa se comentou, a estimación do desenvolvemento humano neste traballo basearase no internacionalmente aceptado IDH. Para a súa construción (véxase punto 1), en primeiro lugar, recolléronse os datos necesarios para o cálculo das diversas dimensións:

1. Esperanza de vida ao nacer por rexión: Os datos foron adquiridos da páxina de demografía do Instituto de Estatística de Italia (Istat).

2. PIB per cápita en Paridade de Poder Adquisitivo (PPA) por rexión: Neste caso os datos foron obtidos grazas á páxina da Oficina Estatística da Unión Europea (Eurostat) e no caso de Trentino-Alto Adige realizamos unha media ponderada en función da poboación de cada territorio para os valores da Provincia Autónoma de Trento e da Provincia Autónoma de Bolzano.

3. Educación, medida polos anos esperados de escolaridade e pola media de anos de escolarización, sempre calculado por rexión: Os anos esperados de escolarización foron escollidos en base aos anos obrigatorios de escolarización da lexislación vixente e a media de anos de escolarización foi calculado seguindo a fórmula proporcionada polo estudo de Checchi, Fiorio e Leonardi (2006):

$$\frac{\sum((\text{Poboación } 25 - 64 \text{ anos con } X \text{ nivel de estudo}) \times (\text{Número de anos de estudo}))}{\text{Poboación total}}$$

Segundo a Lei 296 do 2006, a ensinanza obrigatoria ten unha duración de dez anos, dos 6 aos 16 anos, e comprende os primeiros oito anos do primeiro ciclo de ensinanza e os dous primeiros do segundo ciclo (Ministero dell'Istruzione e Ministero dell'Università e della Ricerca, 2020). Polo tanto, os anos esperados de escolaridade serán 10 en todas as rexións.

Polo que se refire á variable “media de anos de escolarización”, tivose en conta a organización do sistema educativo italiano (Ministero dell'Istruzione e Ministero dell'Università e della Ricerca, 2020). A partir dos datos do Istat, para calcular a media de anos de escolarización partiuse dos datos de Poboación de 25-64 anos segundo o nivel de estudos e multiplicouse polo número de anos correspondentes dende o comezo da obrigatoriedade (véxase anexo 1).

Unha vez calculadas todas as variables, procedeuse á súa normalización segundo as referencias predeterminadas polo PNUD, que serán (Saladino, 2015):

1. Un valor máximo de 85 e un valor mínimo de 20 para a esperanza de vida.
2. Un valor máximo de 75.000 e un valor mínimo de 100 para o PIB per cápita.
3. Un valor máximo de 18 e un valor mínimo de 0 para os anos esperados de escolaridade e un valor máximo de 15 e un valor mínimo de 0 para a media de anos de escolarización.

A continuación, unha vez normalizadas, pode calcularse a dimensión de educación, e finalmente o IDH (véxase anexo 2), recollido na Táboa 1.

Táboa 1. Desenvolvemento humano rexional en base ao IDH coas referencias do PNUD

REXIÓN/ANO	IDH							
	2007	2008	2009	2010	2011	2012	2013	2014
Abruzzo	0,79	0,80	0,79	0,80	0,81	0,81	0,81	0,81
Basilicata	0,78	0,78	0,78	0,78	0,78	0,79	0,79	0,79
Calabria	0,78	0,77	0,77	0,77	0,78	0,78	0,78	0,78
Campania	0,76	0,76	0,76	0,77	0,77	0,77	0,77	0,77
Emilia-Romagna	0,81	0,82	0,81	0,82	0,82	0,82	0,83	0,83
Friuli-Venezia Giulia	0,81	0,81	0,80	0,81	0,81	0,81	0,82	0,82
Lazio	0,82	0,82	0,82	0,82	0,82	0,83	0,83	0,83
Liguria	0,81	0,81	0,81	0,82	0,82	0,82	0,82	0,82
Lombardia	0,81	0,82	0,81	0,82	0,82	0,82	0,83	0,83
Marche	0,81	0,80	0,81	0,81	0,81	0,81	0,81	0,82
Molise	0,79	0,79	0,79	0,79	0,79	0,79	0,79	0,79
Piemonte	0,80	0,80	0,80	0,81	0,81	0,81	0,81	0,81
Puglia	0,77	0,77	0,76	0,77	0,77	0,78	0,77	0,78
Sardegna	0,78	0,78	0,78	0,78	0,78	0,78	0,78	0,78
Sicilia	0,77	0,77	0,77	0,77	0,77	0,77	0,77	0,77
Toscana	0,80	0,81	0,81	0,81	0,81	0,81	0,81	0,82
Trentino-Alto Adige	0,81	0,82	0,82	0,82	0,83	0,83	0,83	0,83
Umbria	0,81	0,81	0,81	0,81	0,81	0,81	0,81	0,82
Valle d'Aosta	0,80	0,81	0,80	0,81	0,81	0,82	0,82	0,82
Veneto	0,80	0,81	0,81	0,81	0,81	0,81	0,82	0,82

Fonte: elaboración propia a partir dos datos do Istat e do Eurostat.

Como podemos observar nesta táboa, existe moi pouca discriminación de valores, é dicir, os valores do IDH son moi parecidos entre si, o que fai a análise e a comparación complexa. Isto débese principalmente a dous factores:

1. Por un lado, o valor da variable “anos esperados de escolaridade” é igual para todas as rexións, o que non permite unha diferenciación entre territorios.
2. Por outro lado, Pol (2011) xa criticou que o IDH tal como o elaborou o PNUD non é un indicador para comparar rexións dentro dun país se este é un país cun alto nivel de desenvolvemento como Italia, pois escasamente reflexa as diferenzas entre as rexións (véxase punto 1).

Para aumentar a discriminación entre rexións, vaise a calcular un IDH adaptado en base a dúas modificacións. Primeiramente, substituirase a variable dos anos esperados de escolaridade por outra que permita máis discriminación, en concreto a taxa de abandono escolar. Este procedemento vese apoiado por diversos estudos (López, Rodríguez e Vélez, 2003). Por outra banda, vanse substituír os valores de referencia usados polo PNUD polos valores máximos e mínimos dentro do conxunto de datos aquí empregados. Mazumdar (1999) opta por unha escolla de valores máximos e mínimos concretos dentro do conxunto de datos

para cada momento. O autor afirma que isto segue garantindo a imparcialidade pero permite que o IDH calculado teña unha “impresión de posición relativa” fronte ás outras rexións (p. 6). Para o traballo que se presenta aquí, isto permite obter valores do IDH máis ilustrativos da situación italiana á hora de comparar rexións. É preciso sinalar que os valores obtidos non se poden confrontar cos calculados coa metodoloxía do PNUD; incluso que un valor baixo para unha rexión italiana non implica que esta está pouco desenvolvida, senón que o está respecto ás rexións italianas cun valor moi alto de desenvolvemento humano. A partir de agora o foco ponse na posición relativa dunhas rexións respecto ás outras e o novo IDH estimado reflexa valores relativos á mostra que se usa.

Polo tanto, a continuación substitúese a variable “anos esperados de escolarización” pola “taxa de xoves entre 18 e 24 anos que abandonaron prematuramente os estudos”, cuxos datos se obtiveron do Istat. Na Táboa 2 móstrase os estatísticos descritivos das variables finalmente empregadas:

Táboa 2. Estatísticos descritivos

Estatísticos descritivos	Esperanza de vida	PIB per cápita	Anos Medios de Escolarización	Taxa de Non Abandono
<i>MEDIA</i>	81,82	26.163,91	11,06	0,83
<i>DESVIACIÓN ESTÁNDAR</i>	0,76	6.614,70	0,51	0,04
<i>MÁXIMO</i>	83,47	37.267,03	12,40	0,92
<i>MÍNIMO</i>	79,49	16.200,00	10,01	0,71

Fonte: elaboración propia.

Na medida en que a taxa de abandono escolar contribúe negativamente ao desenvolvemento humano, no cálculo do IDH adaptado utilizarase a inversa da taxa de abandono, seguindo a fórmula:

$$\text{Taxa de Non Abandono ou Inversa da Taxa de Abandono} = 1 - \text{taxa de abandono}$$

Unha análise da correlación entre as variables (véxase anexo 3), permite observar que o valor absoluto do coeficiente de correlación entre a taxa de abandono e o IDH e o existente entre os anos medios de escolarización e o IDH é moi similar, polo que o cambio de variable non introduce fortes distorsións no modelo. Por outro lado, a variable que ten un maior nivel de correlación co IDH é o PIB per cápita, pero obviamente mantívose por motivos teóricos fundamentados no propio cálculo do IDH orixinal.

Seguidamente, volveron a normalizarse todas as variables, pero utilizando como máximos e mínimos aqueles valores que cumpran dita característica para cada ano e para cada variable dentro da mostra. Unha vez feito, calcúlase a media aritmética entre a taxa de

abandono e a media de anos de escolarización, que nos dará a dimensión de educación (véxase punto 1) para calcular o novo IDH.

Táboa 3. Desenvolvemento humano rexional en base ao IDH adaptado

IDH								
REXIÓN/ANO	2007	2008	2009	2010	2011	2012	2013	2014
Abruzzo	0,57	0,58	0,50	0,58	0,60	0,62	0,63	0,61
Basilicata	0,41	0,45	0,40	0,37	0,38	0,40	0,42	0,40
Calabria	0,00	0,00	0,00	0,00	0,00	0,00	0,00	0,00
Campania	0,00	0,00	0,00	0,00	0,00	0,00	0,00	0,00
Emilia-Romagna	0,76	0,79	0,78	0,80	0,82	0,78	0,79	0,80
Friuli-Venezia Giulia	0,71	0,67	0,65	0,71	0,67	0,67	0,68	0,69
Lazio	0,78	0,76	0,71	0,70	0,68	0,66	0,70	0,72
Liguria	0,70	0,74	0,69	0,69	0,70	0,64	0,66	0,67
Lombardia	0,73	0,70	0,69	0,74	0,76	0,76	0,77	0,80
Marche	0,74	0,74	0,71	0,73	0,73	0,69	0,72	0,73
Molise	0,52	0,45	0,47	0,48	0,44	0,48	0,40	0,39
Piemonte	0,62	0,58	0,54	0,60	0,62	0,60	0,62	0,63
Puglia	0,15	0,10	0,06	0,12	0,17	0,20	0,20	0,23
Sardegna	0,31	0,29	0,29	0,29	0,22	0,22	0,25	0,13
Sicilia	0,13	0,09	0,11	0,12	0,09	0,10	0,10	0,05
Toscana	0,67	0,69	0,68	0,68	0,66	0,65	0,68	0,71
Trentino-Alto Adige	0,77	0,79	0,83	0,81	0,87	0,82	0,87	0,89
Umbria	0,73	0,69	0,71	0,71	0,74	0,69	0,69	0,70
Valle d'Aosta	0,45	0,40	0,49	0,50	0,49	0,55	0,61	0,56
Veneto	0,73	0,71	0,69	0,73	0,69	0,71	0,77	0,78

Fonte: elaboración propia.

Neste novo cálculo do IDH (véxase anexo 4) xa se observa unha diferenciación máis clara, con valores do IDH que van dende 0 ata o 0,89, polo que podemos proceder á análise.

2.3. Análise dos resultados globais

Co obxectivo de facilitar a análise global dos resultados, estudouse o valor promedio do IDH adaptado por rexións durante o período (véxase anexo 5), clasificando ás rexións italianas (en laranxa as do sur e as illas, en azul as centrais e en verde as do norte) en grupos.

Levou-se a cabo unha análise de dispersión dos extremos máximos e mínimos a partir do rango e da desviación típica para observar se existía demasiada variación respecto á media (Parra, 1995) e se podería afectar á hora de comparar. Neste caso (véxase anexo 6), a desviación típica non é demasiado grande para ningunha das variables, e por tanto os valores non varían moito respecto á media. Amais, o rango mostra pouca diferenza entre os valores

máximos e os valores mínimos dentro dos propios extremos. Polo tanto, podemos dicir que a análise comparativa sería válida e que as modificacións anuais entre os extremos son pouco significativas.

Na comparación, formáronse cinco grupos en base aos valores do IDH adaptado. Así, no grupo 5 incluímos a todas esas rexións que non superan ou igualan o valor medio de IDH 0,20, no grupo 4 colocamos ás rexións que teñen un IDH medio entre 0,21 e 0,40, no grupo 3 ás que se sitúan no grupo 0,41 -0,60, no grupo 2 ás que teñen un valor entre 0,61 e 0,80, e finalmente ao grupo 1 pertencen aquelas rexións cun IDH promedio superior a 0,81.

Táboa 4. Grupos segundo o IDH adaptado promedio do período

Grupo	Rexións
GRUPO 1	Trentino-Alto Adige
GRUPO 2	Emilia-Romagna, Lombardia, Veneto, Marche, Lazio, Umbria, Liguria, Friuli-Venezia Giulia, Toscana
GRUPO 3	Piemonte, Abruzzo, Valle d'Aosta, Molise
GRUPO 4	Basilicata, Sardegna
GRUPO 5	Sicilia, Puglia, Calabria, Campania

Fonte: elaboración propia.

Observando a táboa anterior, vemos unha tendencia clara entre as rexións do sur e as illas e o resto de rexións do centro e do norte do país. As primeiras, por norma xeral, teñen un mal comportamento do IDH relativo ao resto de rexións, especialmente as que están no grupo 5. Mellor comportamento que Campania, Calabria, Sicilia e Puglia, teñen Sardegna e Basilicata, no grupo 4, e sobre todo Molise e Abruzzo, que xa forman parte do grupo 3. Neste mesmo grupo están Valle d'Aosta e Piemonte, sendo as que obteñen peores resultados entre as rexións do norte. Ao grupo 2 pertencen todas as rexións do centro, entre as que destaca Toscana como a rexión peor situada, e o resto de rexións do norte, a excepción de Trentino-Alto Adige, que pertence ao grupo 1.

Unha vez estudado os valores do IDH, vaise analizar o comportamento dos distintos indicadores que o conforman. Para iso, utilizaremos o mesmo procedemento usado co IDH promedio (véxase anexo 5). Na táboa 5 podemos ver dun xeito resumido o comportamento das rexións nas distintas variables.

Analizando primeiramente as rexións do sur, Campania sitúase de forma constante no grupo 5, seguida de Sicilia que unicamente supera este grupo na variable esperanza de vida. Pola súa banda, Sardeña e Puglia unicamente teñen boa posición relativa na esperanza de vida. Calabria ten moi mala posición no PIB per cápita e nos anos medios de escolarización, pero sitúase nun grupo intermedio no resto de variables. Basilicata e Molise contan cunha boa posición relativa na esperanza de vida e na taxa de non abandono, pero sitúanse nos grupos máis baixos respecto ao PIB per cápita e non teñen boa posición nos anos medios de escolarización. Por último, Abruzzo conta con moi boa posición relativa en todas as variables, incluso no PIB per cápita, no que se sitúa no grupo intermedio.

Seguindo coas rexións do centro, a rexión da Toscana ten boa posición relativa no PIB per cápita e na esperanza de vida, pero na taxa de abandono sitúase no grupo 3 e nos anos medios de escolarización no grupo 4. Marche ten boa situación xeral, pero ten unha posición relativa intermedia no PIB per cápita. Namentres, Lazio e Umbria colócanse no grupo 1 en todas as variables e posúen un grupo 3 na esperanza de vida e no PIB per cápita respectivamente.

Nas rexións do norte, podemos dicir que a rexión que peor se comporta relativamente é Valle d'Aosta, que a excepción do PIB per cápita, sitúase nos grupos intermedios ou inferiores para todas as variables. Seguidamente, sitúase Piemonte, que tamén ten mellor comportamento na variable de PIB per cápita e permanece no grupo 3 no resto de variables estudadas no cadro. Lombardía posiciónase no grupo 1 no PIB per cápita, pero permanece no grupo 2 e 3 na variable esperanza de vida e nas variables que conforman a dimensión de educación respectivamente. Pola súa banda, Veneto, Friuli-Venezia Giulia e Liguria posiciónanse entre os grupos 1 e 3, destacando nas variables de esperanza de vida, anos medios de escolarización e taxa de non abandono respectivamente. Por último, Trentino-Alto Adige sitúanse sempre nos grupos máis altos, con peor posición relativa nos anos medios de escolarización, e Emilia-Romagna sempre se sitúa nos grupos 1 e 2.

Táboa 5. Grupos segundo as variables promedio do período

<i>Grupos/Variables</i>	<i>Variable Esperanza de vida</i>	<i>Variable PIBpc</i>	<i>Variable Taxa de Non Abandono</i>	<i>Variable Anos Medios de escolarización</i>
GRUPO 1	Marche, Trentino-Alto Adige, Umbria, Veneto, Toscana, Emilia-Romagna,	Trentino-Alto Adige, Lombardia, Valle d'Aosta, Lazio, Emilia-Romagna	Umbria, Lazio, Friuli-Venezia Giulia, Abruzzo,	Lazio, Umbria, Liguria
GRUPO 2	Lombardia, Puglia, Basilicata, Friuli-Venezia Giulia, Abruzzo	Veneto, Liguria, Friuli-Venezia Giulia, Toscana, Piemonte	Veneto, Basilicata, Molise, Marche, Liguria, Emilia-Romagna, Trentino-Alto Adige	Abruzzo, Emilia-Romagna, Marche
GRUPO 3	Molise, Sardegna, Piemonte, Liguria, Valle d'Aosta, Calabria, Lazio	Marche, Umbria, Abruzzo	Piemonte, Toscana, Lombardia, Calabria	Friuli-Venezia Giulia, Lombardia, Trentino-Alto Adige, Piemonte, Toscana, Molise, Veneto
GRUPO 4	Sicilia	Molise, Sardegna	Puglia, Valle d'Aosta	Basilicata, Calabria, Valle d'Aosta
GRUPO 5	Campania	Basilicata, Campania, Sicilia, Puglia, Calabria	Campania, Sardegna, Sicilia	Sardegna, Campania, Sicilia, Puglia

Fonte: elaboración propia.

2.4. Análise da serie temporal

Para a análise da serie temporal do IDH adaptado, utilizaremos a mesma dinámica de dividir e organizar as rexións en grupos utilizando o seu nivel de IDH para cada ano, ordenadas de maior a menor na Táboa 6. Cando falamos da evolución das rexións, distínguese entre:

1. Rexións do sur: As rexións de Calabria, Campania e Sicilia permanecen no grupo 5 durante todo o período. Puglia segue esta dinámica, excepto no ano 2014 que se sitúa no grupo superior. Sardegna sitúase no grupo 4 durante todo o período menos no 2014. Basilicata permanece no grupo 4, a excepción dos anos 2007, 2008 e 2013, que aumenta ao grupo intermedio. Molise permanece no grupo intermedio ata que a partir do ano 2013 cae de grupo. Finalmente, Abruzzo comeza o período no grupo 3, e a partir do 2012 aumenta ao grupo 2 e permanece nel.
2. Rexións do centro: Todas as rexións do centro pertencen ao grupo 2 ao longo do período. Varía a súa posición relativa dentro deste, pero non varían de grupo.
3. Rexións do norte: A rexión de Valle d'Aosta permanece no grupo 3, a excepción do ano 2008, que se sitúa no grupo 4, e do ano 2013, que aumenta ao grupo 2. Piemonte pertence ao mesmo grupo durante case todo o período, agás nos anos 2007, 2011, 2013 e 2014, que aumenta ao grupo 2. A rexión de Trentino-Alto Adige é a rexión que mellor se comporta a partir do ano 2008, e a partir do 2009 pertence e permanece no grupo 1. O resto de rexións pertencen ao grupo 2, onde a única que oscila lixeiramente no ano 2011 é Emilia-Romagna, posicionándose momentaneamente no grupo 1.

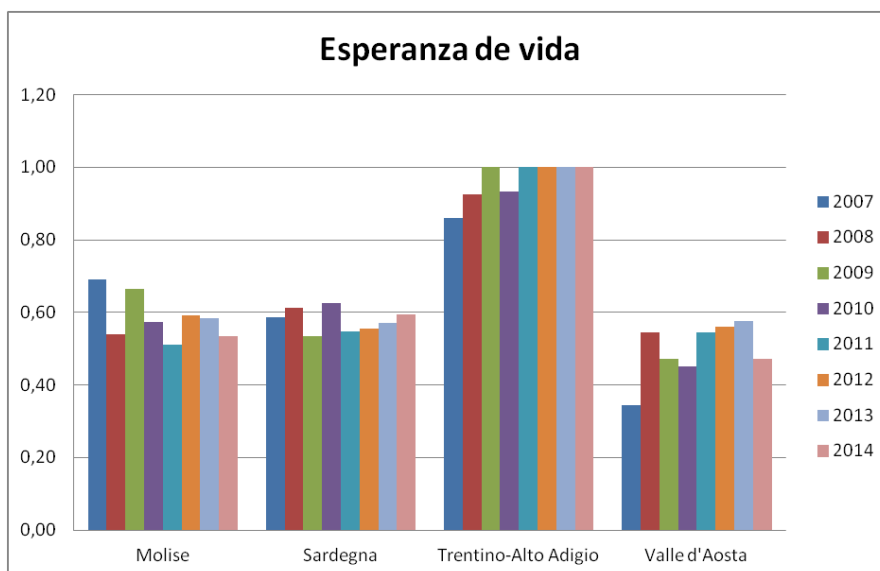
Táboa 6. Grupos segundo IDH adaptado durante o período

GRUPO IDH/ANO	2007	2008	2009	2010	2011	2012	2013	2014
GRUPO 1	∅	∅	Trentino-Alto Adige	Trentino-Alto Adige	Trentino-Alto Adige, Emilia-Romagna	Trentino-Alto Adige	Trentino-Alto Adige	Trentino-Alto Adige
GRUPO 2	Lazio, Trentino-Alto Adige, Emilia-Romagna, Marche, Umbria, Lombardia, Veneto, Friuli-Venezia Giulia, Liguria, Toscana, Piemonte	Trentino-Alto Adige, Emilia-Romagna, Lazio, Marche, Liguria, Veneto, Lombardia, Umbria, Toscana, Friuli-Venezia Giulia	Emilia-Romagna, Marche, Umbria, Lazio, Veneto, Liguria, Lombardia, Toscana, Friuli-Venezia Giulia	Emilia-Romagna, Lombardia, Marche, Veneto, Umbria, Friuli-Venezia Giulia, Lazio, Liguria, Toscana	Lombardia, Umbria, Marche, Liguria, Veneto, Lazio, Friuli-Venezia Giulia, Toscana, Piemonte	Emilia-Romagna, Lombardia, Veneto, Marche, Umbria, Friuli-Venezia Giulia, Lazio, Toscana, Liguria, Abruzzo	Emilia-Romagna, Lombardia, Veneto, Marche, Lazio, Umbria, Toscana, Friuli-Venezia Giulia, Liguria, Abruzzo, Piemonte, Valle d'Aosta	Lombardia, Emilia-Romagna, Veneto, Marche, Lazio, Toscana, Umbria, Friuli-Venezia Giulia, Liguria, Piemonte, Abruzzo
GRUPO 3	Abruzzo, Molise, Valle d'Aosta, Basilicata	Piemonte, Abruzzo, Molise, Basilicata	Piemonte, Abruzzo, Valle d'Aosta, Molise	Piemonte, Abruzzo, Valle d'Aosta, Molise	Abruzzo, Valle d'Aosta, Molise	Piemonte, Valle d'Aosta, Molise	Basilicata	Valle d'Aosta
GRUPO 4	Sardegna	Valle d'Aosta, Sardegna	Basilicata, Sardegna	Basilicata, Sardegna	Basilicata, Sardegna	Basilicata, Sardegna	Molise, Sardegna	Basilicata, Molise, Puglia
GRUPO 5	Puglia, Sicilia, Calabria, Campania	Puglia, Sicilia, Calabria, Campania	Sicilia, Puglia, Calabria, Campania	Puglia, Sicilia, Calabria, Campania	Puglia, Sicilia, Calabria, Campania	Puglia, Sicilia, Calabria, Campania	Puglia, Sicilia, Calabria, Campania	Sardegna, Sicilia, Calabria, Campania

Fonte: elaboración propia.

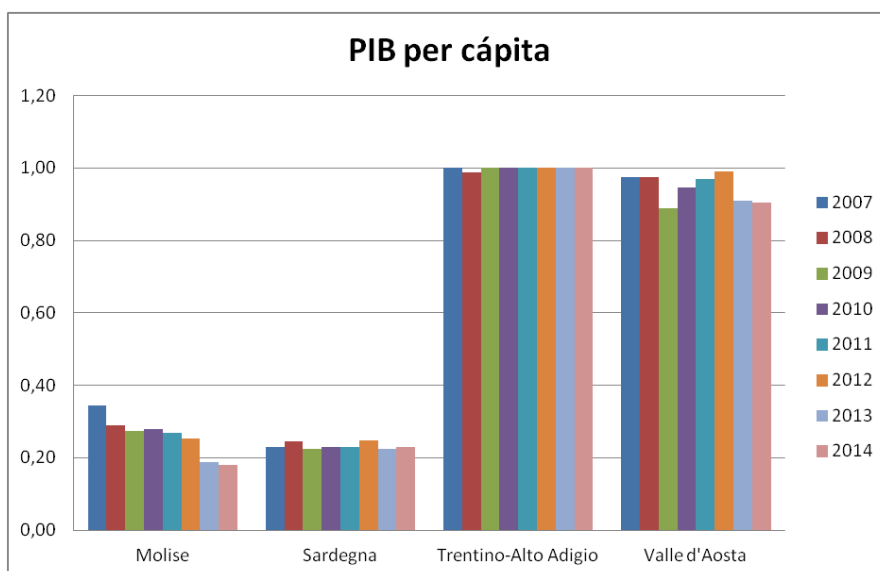
A continuación, estudaremos o comportamento das variables que conforman o IDH para aquelas rexións que teñen cambios significativos no IDH, observando o cambio total ao longo do período a partir do seu incremento (véxase anexo 7). Estas rexións serían Molise e Sardegna ao sur e Valle d'Aosta e Trentino-Alto Adige no norte.

Gráfico 1. Evolución da esperanza de vida

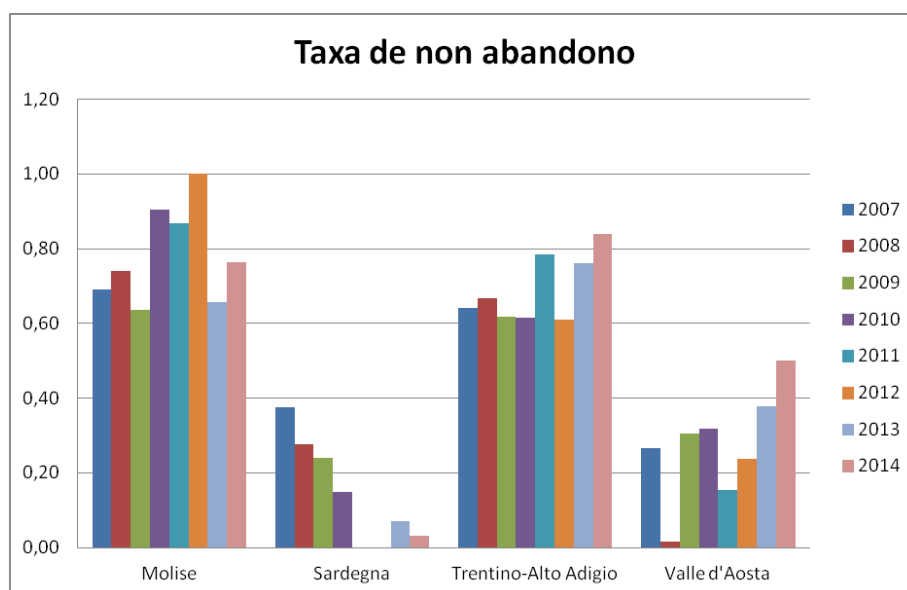
Fonte: representación propia a partir da normalización dos datos do Istat.

Gráfico 2. Evolución do PIB per cápita

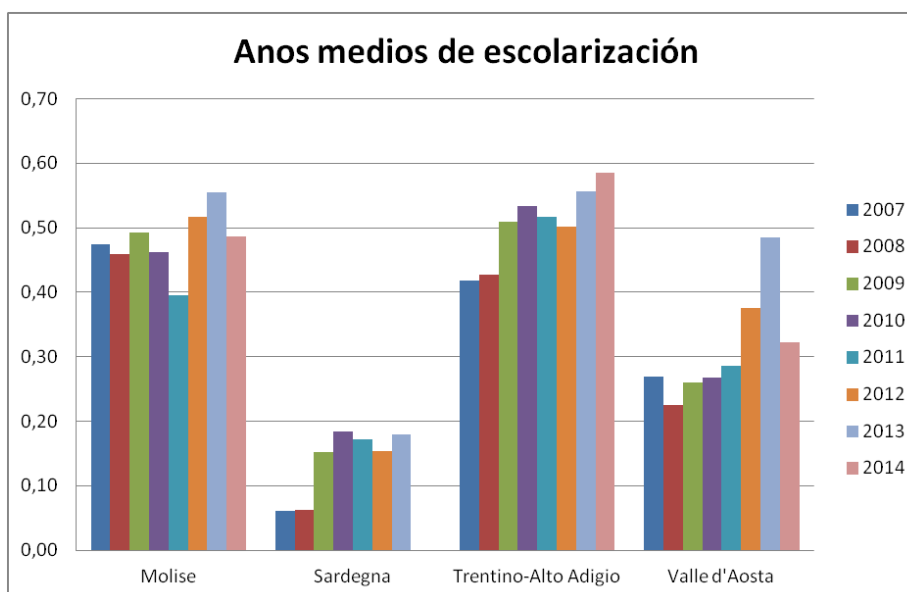
Fonte: representación propia a partir da normalización dos datos do Eurostat.

Gráfico 3. Evolución da taxa de non abandono

Fonte: representación propia a partir do cálculo e da normalización dos datos do Istat.

Gráfico 4. Evolución dos anos medios de escolarización

Fonte: representación propia a partir do cálculo e da normalización dos datos do Istat e do Eurostat.

Observando os gráficos, podemos definir diversas tendencias para as rexións de estudo. No caso de Molise, a variación de -0,13 puntos no seu IDH relativo ven xustificada por unha caída constante ao longo do período do PIB per cápita relativo e unha esperanza de vida relativa con intervalos pero cun decrecemento total entre os valores do 2007 e do 2014. Se estudamos ano a ano, Molise presenta un decrecemento relativo no ano 2008, o cal non se compensa nos anos seguintes, e a partir do 2013. En ambos casos, ven provocado por unha

caída da súa posición relativa no PIB per cápita e na esperanza de vida e por unha dimensión de educación estable. A rexión de Sardegna está en constante decrecemento do seu IDH relativo, cunha variación total de -0,18 puntos relativos, cun único aumento deste no ano 2013 debido ao crecemento relativo das variables de taxa de non abandono, dos anos medios de escolarización e da esperanza de vida. Este decrecemento está baseado nunha esperanza de vida e nun PIB per cápita relativos que permanecen practicamente invariables acompañados dunha importante caída da súa posición relativa en todo o período da taxa de non abandono e, a partir do 2014, dos anos medios.

Entre as rexións situadas no norte, Trentino-Alto Adige experimenta un aumento constante do seu IDH relativo, a excepción dos anos 2010 e 2012, onde cae 0,01 e 0,04 puntos respectivamente, debido a unha diminución da esperanza de vida relativa no primeiro ano, e dun importante decrecemento da posición relativa da taxa de non abandono no 2012. Durante o resto do período, o IDH relativo da rexión aumenta en 0,12 puntos, debido a un aumento na súa posición relativa nas variables da dimensión de educación, a estabilidade do PIB per cápita relativo e un lixeiro crecemento da súa esperanza de vida relativa. Por último, Valle d'Aosta caracterízase por unha tendencia de decrecemento nos dous primeiros anos, apoiada por unha importante caída na dimensión de educación a causa da variable de taxa de non abandono relativa, e a partir de aí un crecemento xeral, debido ao aumento da mesma variable xunto co aumento no 2012 e 2013 dos anos medios de escolarización relativos, mentres o resto de variables permanecen máis ou menos estables. A súa variación total foi de +0,11 puntos relativos.

2.5. Modelos de comportamento e modelos de tendencia

Unha vez realizada toda esta análise, tanto global coma temporal, poderíamos definir diversos “modelos” de desenvolvemento humano rexional en Italia. Un tipo de agrupación das rexións serían os modelos de comportamentos que se mostran na Táboa 7, entendéndoos como conxuntos de rexións con características similares no comportamento relativo das variables que conforman as tres dimensións do IDH.

Táboa 7. Modelos de comportamento

<i>Modelos</i>	<i>Características</i>	<i>Rexións</i>
<i>Modelo 1</i>	Alto PIB per cápita, pero non bo nivel na dimensión educativa.	Valle d'Aosta, Lombardía, Trentino-Alto Adige, Piemonte, Toscana.
<i>Modelo 2</i>	Alto nivel de PIB per cápita e un bo nivel na dimensión educativa.	Friuli-Venezia Giulia, Liguria, Emilia-Romagna, Veneto.
<i>Modelo 3</i>	Non bo nivel de PIB per cápita, pero si na esperanza de vida e en educación.	Abruzzo, Umbria, Marche.
<i>Modelo 4</i>	Moi mal nivel de PIB per cápita, pero bo nivel de esperanza de vida.	Basilicata, Molise, Calabria
<i>Modelo 5</i>	Máis da metade das variables teñen moi mal nivel.	Puglia, Sardegna, Sicilia, Campania

Fonte: elaboración propia.

A rexión de Lazio non se identifica con ningún destes modelos, xa que ten moi bo comportamento relativo en todas as variables, pertencendo ao grupo 1, pero ten unha peor posición relativa na esperanza de vida, situándose no grupo 3.

Grazas a estes modelos e mais a información xa coñecida relativa á estrutura económica e social de cada rexión (véxase punto 1), vese que en moitos casos existen patróns comúns. As rexións do modelo 5 son todas rexións tradicionalmente pobres (Murias, Martínez e Novello, 2012), cunha economía baseada na agricultura e pouco industrializadas (CIA, 2020) e cun baixo capital humano, produtivo, cultural e de infraestruturas (Basili et. al., 2012), a excepción de Puglia, que está máis industrializada (Paci e Pigliaru, 1998). Pola súa banda, no modelo 4 comparten características co modelo anterior, pero Molise e Basilicata están máis industrializadas (Paci e Pigliaru, 1998). Nas rexións do modelo 3, se ben as tres son rexións industrializadas (Paci e Pigliaru, 1998), existen máis diferenzas entre elas. Abruzzo conta cunha escasa acumulación de capital humano, produtivo e de infraestruturas respecto ás rexións do norte, pero moito mellor posicionada respecto ao Mezzogiorno, e conta cun bo capital cultural (Basili et. al., 2012), mentres que Umbria e Marche son rexións tradicionalmente comunistas, polo que culturalmente valoran especialmente a educación (Hadjimichalise e Papamichos, 1990), e ademais teñen unha gran capacidade de acumulación de capital humano e Marche tamén de capital produtivo (Basili et. al., 2012). No modelo 2 agrupamos a tres rexións tradicionalmente consideradas ricas (Murias, Martínez e Novello, 2012), cunha alta acumulación de capital humano, e Friuli-Venezia Giulia e Emilia-Romagna tamén de capital

cultural (Basili et. al., 2012). De novo, todas estas rexións pertencentes ao norleste italiano teñen unha tradición comunista e socialista (Hadjimichalise e Papamichos, 1990), onde a educación é considerada fundamental e que explicaría o bo comportamento relativo nestas variables tamén. Por último, no modelo 1 agrupamos a rexións tradicionalmente ricas (Murias, Martínez e Novello, 2012) e cun alto nivel de capital humano e produtivo (Basili et. al., 2012). Valle d'Aosta é a excepción, pois é unha rexión periférica con baixo nivel de capital humano pero cunha alta recepción de fondos públicos (Murias, Martínez e Novello, 2012).

Estes modelos coinciden en certo modo cos que se observan en Murias et. al. (2012), que agrupan rexións italianas en base ao seu comportamento en benestar económico. Así, Marche e Abruzzo destacaban pola baixa desigualdade económica relativa, e o resto de rexións do sur cun PIB per cápita relativamente baixo pero ben distribuído segundo Gini. Valle d'Aosta e Trentino-Alto Adige tiñan un comportamento similar ao ter ambas un alto nivel de PIB per cápita e baixa igualdade, o que podería xustificar os seus baixos niveis de educación. Outro estudo, neste caso de Grasso (2002), se ben fai unha análise anterior ao noso período, acaba concluíndo que as rexións do noroeste teñen un alto nivel de PIB per cápita e, por tanto, un alto benestar económico, pero un baixo nivel noutras dimensións do benestar, mentres que as rexións do norleste e centro manteñen un alto nivel de PIB per cápita e conservan ese benestar económico, pero posúen un maior benestar social. Por último, as rexións do sur seguen a estar, xeralmente, mal situadas respecto ao resto de rexións.

Co gallo de observar as variacións existentes no IDH e nas súas variables despois da crise, fixemos un estudo dos modelos de tendencia de dous períodos (véxase anexo 8): o período da crise (2007-2010) e o período inmediatamente posterior, ao que nos referiremos como período de recuperación (2012-2014). En base á evolución do IDH (ΔIDH) nos correspondentes períodos, podemos definir varios modelos.

Táboa 8. Modelos de tendencia segundo o IDH adaptado entre as etapas de crise e recuperación

TENDENCIA	REXIÓN	Δ IDH 2007-2014	CARACTERÍSTICAS DO COMPORTAMENTO INDIVIDUAL
SEMPRE CAEN	Molise	-0,13	Caída do PIBpc relativo durante todo o período. Esperanza de vida relativa cae coa crise e non compensa co crecemento da recuperación. Aumento da dimensión de educación relativa a pesar da caída da crise.
	Sicilia	-0,08	Caída do PIBpc relativo e aumento da esperanza de vida relativa durante todo o período. Caída da dimensión de educación relativa pola caída xeral da taxa de non abandono.
	Sardegna	-0,18	PIBpc relativo estable. Aumento da esperanza de vida relativa durante todo o período. Caída da dimensión de educación relativa pola caída xeral da taxa de non abandono.
	Umbria	-0,03	Caída do PIBpc relativo e aumento da esperanza de vida durante todo o período. Aumento da dimensión de educación relativa a pesar da súa caída na recuperación, apoiado por un aumento constante da taxa de non abandono e un aumento durante a crise dos anos medios.
	Friuli-Venezia Giulia	-0,03	Caída do PIBpc relativo debido ao período de crise. Aumento da esperanza de vida relativa. Aumento da dimensión de educación relativa polo aumento constante da taxa de non abandono e o aumento total, a pesar da caída relativa durante a crise, dos anos medios de escolarización.
	Marche	-0,01	Caída relativa do PIBpc baseada nunha caída durante a crise. Caída da esperanza de vida relativa pola recuperación. Aumento da dimensión de educación relativa polo crecemento durante a crise apoiado por ambas variables.
	Liguria	-0,03	Caída do PIBpc relativo a pesar do aumento na recuperación. Aumento da esperanza de vida a pesar da caída durante a crise. Caída da dimensión de educación relativa debido a unha caída no período de recuperación apoiado pola diminución de ambas variables nesta etapa.

SEMPRE AUMENTAN	Abruzzo	0,04	Aumento do PIBpc relativo a pesar da caída durante a crise. Aumento da esperanza de vida relativa, debido á que a caída durante a crise queda compensada na recuperación. Aumento da dimensión de educación relativa baseado nun cremento constante da taxa de non abandono relativa e durante a crise dos anos medios.
	Lombardia	0,07	Caída do PIBpc relativo pola caída deste durante a crise. Aumento constante da esperanza de vida relativa. Aumento da dimensión de educación relativa.
	Emilia-Romagna	0,03	Caída do PIBpc relativo pola caída deste durante a crise. Aumento constante da esperanza de vida relativa. Aumento da dimensión de educación relativa polo aumento durante a crise, e baseado nun aumento das dúas variables durante a crise a pesar da caída da recuperación.
	Veneto	0,05	Caída do PIBpc relativo pola caída deste durante a crise. Aumento constante da esperanza de vida relativa. Aumento da dimensión de educación relativa.
	Toscana	0,04	Caída do PIBpc relativo pola caída deste durante a crise. Aumento constante da esperanza de vida relativa. Aumento da dimensión de educación relativa baseado nun aumento constante dos anos medios de escolarización
	Trentino-Alto Adige	0,12	Estabilidade do PIBpc relativo. Aumento constante da esperanza de vida relativa. Aumento da dimensión de educación relativa baseado nun aumento constante dos anos medios de escolarización
	Valle d'Aosta	0,11	Caída do PIBpc relativo debido ao período de crise. Aumento constante da esperanza de vida relativa. Aumento da dimensión de educación relativa.

INVARIABLES	Calabria	0,00	Estabilidade do PIBpc relativo. Caída da esperanza de vida relativa polo período de recuperación. Caída da dimensión de educación baseada nunha caída constante dos anos medios de escolarización e, debido ao período de recuperación, da taxa de non abandono.
	Campania	0,00	Caída do PIBpc relativo durante todo o período. Estabilidade da esperanza de vida relativa. Aumento da dimensión de educación por un aumento constante da taxa de non abandono e, debido ao período de crise, dos anos medios.
CAEN COA CRISE E RECUPERÁNSE	Puglia	0,09	Caída do PIBpc relativo, xa que non compensa a caída da crise co aumento da recuperación. Aumento da esperanza de vida relativa a pesar da caída durante a recuperación. Aumento da dimensión de educación relativa polo gran aumento durante a recuperación apoiado por ambas variables.
	Piemonte	0,02	Caída do PIBpc relativo. Aumento constante da esperanza de vida relativa. Aumento constante da dimensión de educación relativa.
CAEN COA CRISE E NON COMPENSAN	Basilicata	-0,01	Caída do PIBpc relativo durante a crise e aumento, sen chegar a compensar, na recuperación. Aumento da esperanza de vida a pesar da caída na recuperación. Caída da dimensión de educación relativa provocado pola caída na recuperación.
	Lazio	-0,05	Caída do PIBpc relativo durante todo o período. Aumento da esperanza de vida relativa a pesar da caída durante a crise. Caída da dimensión de educación relativa apoiada pola estabilidade dos anos medios de escolarización e pola caída da taxa de non abandono.

Fonte: representación propia.

Con esta clasificación, sacamos certas conclusións respecto ao que ocorre coas diferenzas relativas de desenvolvemento humano entre rexións italianas ao longo do período. Existen rexións do norte e do centro que dificultan unha potencial converxencia, xa que crecen durante a crise e continúan o crecemento na etapa de recuperación: Trentino-Alto Adige, Emilia-Romagna, Lombardia, Toscana, Veneto e Valle d'Aosta. Estas rexións, a excepción de Veneto e Emilia-Romagna, pertencen ao modelo 1 xa explicado. Pola súa banda, as rexións que caen durante todo o período (Liguria, Friuli-Venezia Giulia, Marche e Umbria) e Lazio, que cae relativamente durante a crise e non é capaz de recuperarse co seu crecemento no 2012-2014, permiten unha posible converxencia por parte das rexións do sur. A rexión de Piemonte, que tras a crise se recupera pero mantén o seu nivel de IDH máis ou menos constante (0,02), permiten unha potencial converxencia pero só no período de crise, mentres que na recuperación a posible converxencia dependería do comportamento das rexións do sur. Todas estas rexións que permiten unha potencial converxencia, a excepción de Piemonte, pertencen aos modelos 2 e 3.

As rexións do sur italianas divídense en catro grupos:

1. Abruzzo aumenta o seu nivel de IDH relativo despois da recesión económica, pero non poderíamos dicir que diminúe as diferenzas a causa da crise xa que ten un moi bo comportamento no seu IDH en todo o período.
2. Calabria e Campania (modelo 4 e 5), ao manterse invariables, diminúen as súas diferenzas no desenvolvemento humano respecto a Umbria, Marche, Friuli-Venezia Giulia e Liguria. En cambio, auméntanas co grupo de rexións que crece en todo o período e con Piemonte, que se recupera tras a crise, só as diminúen durante o período de crise. Esta variación das diferenzas non ven explicada por un mellor comportamento destas rexións do sur, senón por un peor comportamento das rexións do norte e do centro.
3. Molise, Sicilia e Sardegna, ao caer o seu nivel de IDH tanto durante a crise como despois, non diminúen estas diferenzas e de feito auméntanas con aquelas rexións que sempre crecen o seu desenvolvemento humano e con Piemonte na recuperación. Basilicata, a pesar de aumentar o seu nivel no período 2011-2014, non compensa a caída da crise e polo tanto ten o mesmo comportamento.
4. Puglia acurta as diferenzas durante a recuperación con todas as rexións do centro e do norte italiano que diminuíron o seu desenvolvemento durante os dous períodos, e con Piemonte, xa que se ben ten a mesma tendencia, o aumento de Puglia durante a recuperación foi maior. Esta sería a única rexión que mellora relativamente, non só polo peor comportamento doutras rexións, senón por un mellor comportamento no seu IDH relativo.

Conclusións

Este traballo presenta un indicador adaptado do IDH para analizar o desenvolvemento humano dentro das rexións italianas, as disparidades existentes e os efectos da crise económica nestas diferenzas rexionais. A adaptación do indicador está apoiado por diversos estudos co fin de evitar a homoxeneidade que ven provocada, por un lado, pola variable “anos esperados de escolarización” (López, Rodríguez e Vélez, 2003) e, por outro, polo uso de valores extremos de referencia dotados polo PNUD (Mazumdar, 1999), conseguindo así superar a problemática do IDH respecto á comparación entre rexións dentro dun país desenvolvido (Pol, 2011).

O traballo, a partir dunha primeira análise global, salienta que as rexións que peor comportamento teñen ao longo do período son o sur e as illas italianas, destacando entre estas a mala posición relativa de Campania, Calabria, Sicilia e Puglia, tanto no desenvolvemento humano como en todas as súas variables, e a boa posición relativa Abruzzo. As rexións do norte e do centro teñen un mellor comportamento relativo, sendo Valle d’Aosta e Piemonte as rexións que peor se comportan no desenvolvemento humano e nos indicadores que o forman, e salientando Trentino-Alto Adige como a rexión que mellor posición global relativa ten. Á hora de realizar a análise temporal, o traballo conclúe que as tendencias son similares, destacando o empeoramento relativo de Molise nos últimos dous anos, de Sardeña ao longo do período, a variación positiva do IDH adaptado do Valle d’Aosta e o caso de Trentino-Alto Adige, que a partir do 2009 permanece no grupo un, sendo a rexión con mellor posición relativa todos os anos, só superada por Lazio no 2007.

Seguidamente, o traballo agrupa ás rexións en diversos modelos de comportamento para estudar as similitudes entre rexións respecto á conduta das variables que conforman o IDH e co apoio doutros estudos, e tamén en distintos

modelos de tendencia, co fin de analizar o comportamento do IDH e das súas variables no período de crise e no de recuperación. A partir destes últimos, afírmase que as únicas rexións do sur que diminúen as diferenzas coas do norte e do centro son Puglia, Calabria e Campania. Porén, mentres as dúas últimas basearon este comportamento nun empeoramento do IDH relativo das rexións mellor situadas durante a crise, permanecendo invariables, e Puglia fíxoo constantemente e grazas tamén a unha mellora no seu desenvolvemento, baseado nun aumento da esperanza de vida e da dimensión de educación relativas, e sendo a única rexión, xunto con Abruzzo, que aumentou o PIB per cápita relativo no período de recuperación. Ademais, non todas as rexións do norte e do centro permitiron dita diminución, senón que unicamente foron Umbria, Marche, Liguria e Friuli-Venezia Giulia, e no caso de Puglia, tamén Piemonte.

Finalmente, este traballo amosa empiricamente que a pesar de que a crise non aumentou as diferenzas económicas, si incrementou as disparidades do desenvolvemento humano, demostrando a importancia doutras variables máis alá das económicas para a medición do desenvolvemento. Emporiso, o traballo ven limitado polo uso dun IDH adaptado que non aporta información sobre o desenvolvemento humano real das rexións, senón comparado entre o resto delas, e que non permite a contraposición coas áreas doutros países. Malia isto, este traballo serve de base para futuras ampliacións no estudo das rexións italianas, dando a oportunidade de estenderse engadindo outras variables ao estudo, como a desigualdade, comparándoa co devir do desenvolvemento humano.

Bibliografía

- Alonso González, Á., Álvarez Gómez, J. (2006). Nocións de crecemento y desenvolvemento económico. *Revista galega de Economía*, 5 (2), 1-10.
- Brasili, C., Saguatti, A., Benni, F. (2012). The Impact of the Economic Crisis on the Territorial Capital of Italian Regions, 52nd Congress of the European Regional Science Association: "Regions in Motion- Breaking the Path", 21-25 August 2012, Bratislava, Slovakia, European Regional Science Association (ERSA), Louvain-la-Neuve.
- Checchi, D., Fiorio, C. V., Leonardi, M. (2006). Sessanta anni di istruzione in Italia. *Rivista di politica economica*, 96, 285-318.
- Ciocca, P. (2010). La specificità italiana nella crisi in atto. *Moneta e Credito*, 63 (249), 51-58.
- Cejudo Córdoba, R. (2006). Desenvolvemento humano y capacidades. Aplicacións de la teoría de las capacidades de Amartya Sen a la educación. *Revista española de pedagogía*, 234, 365-380.
- De Paiva Bueno, E. (2007). O índice de desenvolvemento humano (IDH): avaliación de seus presupostos teóricos e metodolóxicos. *Boletim Goiano de Geografia*, 27(3), 49-69.
- Di Caro, P. (2015). Recessions, recoveries and regional resilience: evidence on Italy. *Cambridge Journal of Regions, Economy and Society*, 8(2), 273-291.
- Di Quirico, R. (2010). Italy and the Global Economic Crisis. *Bulletin of Italian Politics*, 2 (2), 3-19.

- Domínguez Martín, R., Guijarro Garvi, M., Trueba Salas, C. (2010). El IDH y el PIB per cápita: vidas paralelas en América Latina y el Caribe. En Sevilla Jiménez, M., Torregrosa Martí, T. (Coords.), *Anales de Economía Aplicada* (pp. 210-228). Alicante: ASEPELT, Delta Publicaciones Universitarias.
- Europe: Italy — The World Factbook - Central Intelligence Agency. (2020). Recuperado de: <https://www.cia.gov/library/publications/the-world-factbook/geos/it.html>
- Freire Bellentani, N., Gilberto de Souza, J. (2010). A dimensão trabalho e renda para o desenvolvimento humano no campo e na cidade – Ribeirão Preto – SP, Brasil. En Sevilla Jiménez, M., Torregrosa Martí, T. (Coords.), *Anales de Economía Aplicada* (pp. 210-228). Alicante: ASEPELT, Delta Publicaciones Universitarias.
- Galindo Martín, M.A. (2011). Crecimiento Económico. *Información Comercial Española, ICE: Revista de economía*, 858, 39-55.
- Grasso, M. (2002). Una misurazione del benessere nelle Regioni italiane. *Politica economica*, 18 (2), 261-292.
- Hadjimichalis, C., & Papamichos, N. (1990). Desarrollo local en el sur de Europa: hacia una nueva mitología. *Estudios Regionales*, 26, 113-144.
- Joint Research Centre-European Commission. (2008). *Handbook on constructing composite indicators: methodology and user guide*. OECD publishing.
- Lagravinese, R. (2015). Economic crisis and rising gaps North – South: evidence from the Italian regions. *Cambridge Journal of Regions, Economy and Society*, 8 (2), 331-342.
- Lizárraga Mollinedo, C. (2013). El Índice de Gini: la desigualdad a la palestra. *eXtoikos*, 10, 67-69.
- López, J. F. (2019). Guía para calcular e interpretar el IDH | Economipedia. Recuperado de: <https://economipedia.com/guia/guia-para-calcular-e-interpretar-el-idh.html>
- López Calva, L. F., Rodríguez García, C., Vélez Grajales, R. (2003). Estimación del IDH estatal en México, análisis de sensibilidad a distintas decisiones metodológicas y comparaciones internacionales. *Programa de las Naciones Unidas para el desarrollo de México*, 2003-2.
- López del Paso, R. (2011). PIB. *eXtoikos*, 1, 123.
- Mazumdar K. (1999) Measuring the well-being of the developing countries: achievement and improvement indices, *Social and Industrial Research* 47, 1–60.

- Molina Salazar, R. E., Pascual García, J. M. J. (2014). El Índice de Desarrollo Humano como indicador social. *Nómadas. Revista Crítica de Ciencias Sociales y Jurídicas*, 44 (4).
- Muñoz Ocaña, Y., Torres Jiménez, M. (2010). Cómo medir la cobertura de necesidades sociales básicas: IDH versus ICB. En Sevilla Jiménez, M., Torregrosa Martí, T. (Coords.), *Anales de Economía Aplicada* (pp. 185-209). Alicante: ASEPELT, Delta Publicaciones Universitarias.
- Murias, P., Novello, S., & Martinez, F. (2012). The regions of economic well-being in Italy and Spain. *Regional Studies*, 46(6), 793-816.
- Paci, R., & Pigliaru, F. (1998). Growth and sectoral dynamics in the Italian regions, *University of Cagliari and CRENoS*.
- Parra, J. M. (1995). Estadística descriptiva e inferencial I. *Colegio de bachilleres*. Recuperado de: http://www.academia.edu/download/35987432/ESTADISTICA_DESCRIPTIVA_E_INFERENCIAL.pdf
- Pol, M. A. (2011). Desarrollo Humano en las provincias argentinas 2004-2008: Una mirada desde el enfoque territorial. *Polis, Revista de La Universidad Bolivariana*, 10, 501–523.
- Reyes, G. E., (2009). Teorías de desarrollo económico y social: articulación con el planteamiento de desarrollo humano. *Revista de la Facultad de Ciencias Económicas y Administrativas de la Universidad de Nariño*, 10 (1), 117-142.
- Saladino Suárez, U. (2015). *Desarrollo humano en México y Brasil: Reflexiones sobre el Índice de Desarrollo Humano (IDH); 2000-2013*. (Tesis de Licenciatura). Universidad Autónoma del Estado de México, Toluca, México.
- Signorini, L. F., (2013). Le economie delle regioni italiane nel tempo della crisi: l'analisi economica territoriale in Banca d'Italia. Banca d'Italia, *Interventi*, Trento. Recuperado de: <https://www.bancaditalia.it/media/notizia/l-economia-delle-regioni-italiane-dinamiche-recenti-e-aspetti-strutturali-n-23-novembre-2013/>
- UNESCO Institute for Statistics. (2009). Indicadores de la educación: Especificaciones técnicas.
- Vallejo Zamudio, L. E. (2009). Del crecimiento económico al desarrollo sostenible: una aproximación. *Apuntes del CENES*, 28 (47), 99-116.
- Veres Ferrer, E. J. (2014). Medición del desarrollo humano: un índice alternativo al IDH-2010. *Investigación Económica* 73 (288), 87-115.

Anexos

Desenvolvemento Económico II: análise do desenvolvemento humano nas rexións italianas

Anexo 1

Población 25-64 anos segundo títulos de estudos																				
ANO/REXIÓN	Abruzzo	Basilicata	Calabria	Campania	Emilia-Romagna	Friuli-Venezia Giulia	Lazio	Liguria	Lombardia	Marche	Molise	Piemonte	Puglia	Sardegna	Sicilia	Toscana	Trentino-Alto Adigio	Umbria	Valle d'Aosta	Veneto
2007																				
Elementare (5)	87.932	53.286	210.523	640.597	291.611	69.562	299.534	90.698	666.302	105.996	25.405	290.717	458.107	156.732	530.106	332.077	60.781	51.051	8.987	368.377
Media (3)	234.887	100.970	33.174	1.124.213	738.401	230.587	834.210	263.710	1.772.265	271.663	55.476	839.109	790.423	388.591	981.495	664.146	186.408	136.682	28.288	925.234
Professionale (2-3)	32.877	16.091	24.836	104.184	218.573	71.881	149.007	62.339	523.529	50.407	7.556	216.755	75.254	26.150	48.570	101.033	87.851	38.963	4.018	316.801
Maturità (5)	251.429	103.735	341.066	888.373	754.303	218.727	1.182.025	299.567	1.673.858	290.304	57.019	752.417	638.450	275.069	794.308	616.609	143.417	170.797	21.939	767.933
Laurea e post laurea (5)	101.096	39.177	142.324	350.939	346.700	92.250	548.432	137.894	764.055	116.035	24.306	311.950	246.320	104.893	306.507	294.573	68.047	70.036	8.131	331.882
2008																				
Elementare	84.312	49.298	202.030	632.329	274.278	62.347	260.828	75.393	608.912	105.699	24.593	277.606	436.988	151.221	505.281	290.878	54.785	46.923	8.972	328.353
Media	228.367	99.702	342.170	1.142.572	731.737	230.311	849.104	246.748	1.776.256	270.101	56.403	842.457	815.618	390.492	1.000.741	675.842	187.646	138.322	28.191	928.289
Professionale	32.671	18.044	26.521	97.628	218.492	72.114	155.443	74.846	550.745	54.685	7.099	218.329	77.391	27.032	60.080	105.824	89.759	37.961	5.041	306.589
Maturità	258.369	107.350	346.848	885.269	770.302	226.397	1.189.627	304.888	1.661.854	296.759	57.248	756.714	625.900	279.951	797.109	639.384	148.002	178.098	20.795	812.884
Laurea e post laurea	114.933	40.371	145.458	371.360	377.677	92.559	594.537	150.034	822.775	116.812	25.754	333.905	264.890	107.059	318.949	313.662	70.850	71.919	8.442	353.598
2009																				
Elementare	79.552	46.743	176.408	589.276	254.252	56.920	235.208	66.410	555.154	98.972	22.762	246.336	451.184	138.819	471.470	259.238	50.270	47.044	8.552	308.673
Media	235.407	100.124	348.338	1.138.165	728.839	233.219	854.288	242.508	1.810.649	266.479	57.388	855.413	826.569	399.960	997.031	673.511	185.585	132.901	27.589	920.867
Professionale	35.525	18.031	25.767	96.132	223.003	67.716	161.428	69.646	545.224	53.089	6.713	233.691	86.503	26.836	60.878	110.168	89.827	39.520	5.805	321.695
Maturità	258.494	111.983	366.327	926.221	796.606	236.232	1.241.223	314.606	1.688.610	302.615	59.779	766.245	617.523	278.779	833.057	691.055	154.553	182.109	21.778	828.910
Laurea e post laurea	116.864	39.014	148.973	395.400	393.278	89.211	588.847	157.931	841.223	129.919	24.980	333.896	248.705	113.467	337.354	303.609	74.435	76.053	7.700	359.736
2010																				
Elementare	66.412	45.370	170.508	553.086	232.521	52.580	236.410	65.811	510.412	83.270	21.920	219.958	429.227	118.259	443.245	242.014	45.734	42.648	7.451	268.109
Media	236.407	103.570	358.829	1.159.126	741.703	227.301	856.865	250.869	1.807.632	276.399	58.794	836.127	823.731	406.996	1.017.986	685.139	185.232	129.599	27.948	901.149
Professionale	39.896	15.437	27.632	89.686	222.250	68.314	160.990	61.999	526.053	48.855	6.493	243.329	91.638	28.106	62.514	110.741	95.768	42.100	5.627	324.988
Maturità	267.882	112.688	364.770	954.431	832.246	239.239	1.254.859	314.511	1.744.207	299.115	59.002	792.214	636.202	285.610	855.428	639.938	151.091	184.987	22.424	863.985
Laurea e post laurea	119.610	39.666	148.104	409.597	389.962	92.589	599.014	155.837	865.702	135.329	25.470	342.479	259.217	118.483	337.154	312.837	80.038	80.786	7.818	380.610
2011																				
Elementare	58.637	43.067	166.972	512.162	198.852	49.855	219.865	64.346	478.139	82.937	20.250	196.535	389.322	111.340	428.081	229.415	42.434	36.974	6.897	249.750
Media	222.685	103.167	351.888	1.168.781	756.499	234.141	842.644	248.043	1.802.127	272.633	61.615	840.359	823.130	399.374	1.022.224	689.300	182.617	126.801	27.345	921.872
Professionale	39.829	17.309	32.366	99.054	218.775	74.912	178.232	70.730	551.786	51.817	6.244	232.002	88.994	30.446	71.235	110.534	99.640	41.772	5.309	322.329
Maturità	284.805	113.957	375.186	1.001.735	833.421	225.987	1.279.187	311.824	1.769.950	305.588	57.690	817.696	682.011	290.907	878.275	686.287	153.883	195.222	22.869	858.761
Laurea e post laurea	127.261	39.793	146.606	397.005	420.841	91.512	612.148	151.900	871.326	130.175	25.872	340.763	260.885	124.625	329.886	331.774	82.425	80.816	8.652	384.894
2012																				
Elementare	60.050	37.973	157.419	468.967	176.431	46.501	202.786	56.890	433.124	68.285	16.498	187.785	366.779	107.714	407.346	208.700	38.600	31.802	6.123	204.347
Media	203.742	103.531	347.418	1.142.358	748.726	206.158	835.075	253.651	1.778.463	270.233	59.289	838.823	840.173	401.659	1.015.340	685.198	181.407	127.192	26.534	935.115
Professionale	43.763	18.988	37.207	117.295	218.610	77.453	174.580	67.243	578.643	58.418	6.395	225.248	76.544	32.159	74.834	106.126	104.849	36.909	5.414	349.989
Maturità	297.427	113.366	379.022	1.017.089	847.028	225.257	1.303.412	304.711	1.783.316	302.463	61.214	797.264	677.315	279.034	882.621	692.415	151.636	194.772	22.371	859.470
Laurea e post laurea	128.367	43.444	153.349	439.351	434.115	114.521	645.821	157.961	901.780	141.402	28.149	366.350	277.488	133.817	355.856	345.086	85.463	90.543	10.289	375.867
2013																				
Elementare	55.693	33.750	148.616	440.651	150.011	41.168	179.201	55.936	405.844	58.403	14.797	174.857	335.157	99.168	381.092	203.601	33.114	31.332	5.539	180.343
Media	202.586	103.642	358.220	1.140.559	744.326	204.103	855.171	254.212	1.739.593	267.390	58.658	812.777	848.375	409.325	1.050.436	653.113	179.726	132.636	26.227	922.924
Professionale	45.553	16.919	39.750	118.073	214.267	75.999	180.348	58.478	582.174	58.652	7.069	233.749	78.641	29.599	69.444	99.055	104.262	35.664	5.143	360.791
Maturità	300.223	115.213	380.459	1.039.360	883.316	230.017	1.336.988	300.624	1.817.010	301.200	62.363	801.122	672.033	282.184	874.535	728.126	158.189	184.386	22.345	849.050
Laurea e post laurea	128.489	47.999	151.358	458.580	432.632	115.278	677.918	166.792	942.823	153.534	28.546	383.569	249.100	133.302	368.382	344.650	88.611	97.212	11.838	405.631
2014																				
Elementare	51.037	27.746	133.023	404.433	133.284	34.435	156.885	52.684	337.453	53.865	10.917	147.643	289.793	90.349	363.836	152.427	23.661	26.095	4.748	157.666
Media	220.176	106.255	372.053	1.169.750	731.926	203.140	833.917	250.478	1.765.251	259.699	60.964	802.368	856.812	422.333	1.046.458	660.224	169.593	132.349	26.480	899.906
Professionale	34.523	17.171	35.848	117.277	214.181	73.301	179.300	60.079	542.984	57.443	7.211	227.468	81.424	29.888	63.458	109.269	105.954	31.585	5.382	331.620
Maturità	304.080	117.923	377.148	1.057.702	888.902	238.444	1.343.611	307.207	1.863.487	309.021	63.444	826.807	680.742	284.076	911.143	745.284	168.699	193.458	23.096	903.198
Laurea e post laurea	120.379	47.758	163.973	460.361	453.910	113.929	762.201	160.069	982.975	155.472	29.104	387.458	310.357	124.311	365.123	351.029	97.825	96.332	10.698	418.578

Fonte: Istat

Desenvolvemento Económico II: análise do desenvolvemento
humano nas rexións italianas

POBOACIÓN 25-64 CON ESTUDOS																				
ANO/REXIÓN	Abruzzo	Basilicata	Calabria	Campania	Emilia-Romagna	Friuli-Venezia Giulia	Lazio	Liguria	Lombardia	Marche	Molise	Piemonte	Puglia	Sardegna	Sicilia	Toscana	Trentino-Alto Adigio	Umbria	Valle d'Aosta	Veneto
2007	708.221	313.259	751.923	3.108.306	2.349.588	683.007	3.013.208	854.208	5.400.009	834.405	169.762	2.410.948	2.208.554	951.435	2.660.986	2.008.440	546.504	467.529	71.363	2.710.227
2008	718.652	314.765	1.061.033	3.129.158	2.372.486	683.728	3.049.539	851.909	5.420.542	844.056	171.097	2.429.011	2.220.787	955.755	2.682.160	2.025.590	551.042	473.223	71.441	2.729.713
2009	725.842	315.895	1.065.813	3.145.194	2.395.978	683.298	3.080.994	851.101	5.440.860	851.074	171.622	2.435.581	2.230.484	957.861	2.699.790	2.037.581	554.670	477.627	71.424	2.739.881
2010	730.207	316.693	1.069.843	3.165.926	2.418.682	680.023	3.108.138	849.027	5.454.006	842.968	171.679	2.432.107	2.240.015	957.454	2.716.327	1.990.669	557.863	480.120	71.268	2.738.841
2011	733.217	317.293	1.073.018	3.178.737	2.428.388	676.407	3.132.076	846.843	5.473.328	843.150	171.671	2.427.355	2.244.342	956.692	2.729.701	2.047.310	560.999	481.585	71.072	2.737.606
2012	733.349	317.302	1.074.415	3.185.060	2.424.910	669.890	3.161.674	840.456	5.475.326	840.801	171.545	2.415.470	2.238.299	954.383	2.735.997	2.037.525	561.955	481.218	70.731	2.724.788
2013	732.544	317.523	1.078.403	3.197.223	2.424.552	666.565	3.229.626	836.042	5.487.444	839.179	171.433	2.406.074	2.183.306	953.578	2.743.889	2.028.545	563.902	481.230	71.092	2.718.739
2014	730.195	316.853	1.082.045	3.209.523	2.422.203	663.249	3.275.914	830.517	5.492.150	835.500	171.640	2.391.744	2.219.128	950.957	2.750.018	2.018.233	565.732	479.819	70.404	2.710.968

Fonte: Eurostat

Desenvolvemento Económico II: análise do desenvolvemento humano nas rexións italianas

Población 25-64 anos segundo títulos de estudos																				
ANO/REXIÓN	Abruzzo	Basilicata	Calabria	Campania	Emilia-Romagna	Friuli-Venezia Giulia	Lazio	Liguria	Lombardia	Marche	Molise	Piemonte	Puglia	Sardegna	Sicilia	Toscana	Trentino-Alto Adigio	Umbria	Valle d'Aosta	Veneto
2007																				
Elementare (5)	12,42%	17,01%	28,00%	20,61%	12,41%	10,18%	9,94%	10,62%	12,34%	12,70%	14,97%	12,06%	20,74%	16,47%	19,92%	16,53%	11,12%	10,92%	12,59%	13,59%
Media (3)	33,17%	32,23%	4,41%	36,17%	31,43%	33,76%	27,69%	30,87%	32,82%	32,56%	32,68%	34,80%	35,79%	40,84%	36,88%	33,07%	34,11%	29,23%	39,64%	34,14%
Professionale (2-3)	4,64%	5,14%	3,30%	3,35%	9,30%	10,52%	4,95%	7,30%	9,69%	6,04%	4,45%	8,99%	3,41%	2,75%	1,83%	5,03%	16,08%	8,33%	5,63%	11,69%
Maturità (5)	35,50%	33,11%	45,36%	28,58%	32,10%	32,02%	39,23%	35,07%	31,00%	34,79%	33,59%	31,21%	28,91%	28,91%	29,85%	30,70%	26,24%	36,53%	30,74%	28,33%
Laurea e post laurea (5)	14,27%	12,51%	18,93%	11,29%	14,76%	13,51%	18,20%	16,14%	14,15%	13,91%	14,32%	12,94%	11,15%	11,02%	11,52%	14,67%	12,45%	14,98%	11,39%	12,25%
2008																				
Elementare	11,73%	15,66%	18,85%	20,21%	11,56%	9,12%	8,55%	8,85%	11,23%	12,52%	14,37%	11,43%	19,68%	15,82%	18,84%	14,36%	9,94%	9,92%	12,56%	12,03%
Media	31,78%	31,68%	32,25%	36,51%	30,84%	33,68%	27,84%	28,96%	32,77%	32,00%	32,97%	34,68%	36,73%	40,86%	37,31%	33,37%	34,05%	29,23%	39,46%	34,01%
Professionale	4,55%	5,73%	2,50%	3,12%	9,21%	10,55%	5,10%	8,79%	10,16%	6,48%	4,15%	8,99%	3,48%	2,83%	2,24%	5,22%	16,29%	8,02%	7,06%	11,23%
Maturità	35,95%	34,10%	32,69%	28,29%	32,47%	33,11%	39,01%	35,79%	30,66%	35,16%	33,46%	31,15%	28,18%	29,29%	29,72%	31,57%	26,86%	37,64%	29,11%	29,78%
Laurea e post laurea	15,99%	12,83%	13,71%	11,87%	15,92%	13,54%	19,50%	17,61%	15,18%	13,84%	15,05%	13,75%	11,93%	11,20%	11,89%	15,48%	12,86%	15,20%	11,82%	12,95%
2009																				
Elementare	10,96%	14,80%	16,55%	18,74%	10,61%	8,33%	7,63%	7,80%	10,20%	11,63%	13,26%	10,11%	20,23%	14,49%	17,46%	12,72%	9,06%	9,85%	11,97%	11,27%
Media	32,43%	31,70%	32,68%	36,19%	30,42%	34,13%	27,73%	28,49%	33,28%	31,31%	33,44%	35,12%	37,06%	41,76%	36,93%	33,05%	33,46%	27,83%	38,63%	33,61%
Professionale	4,89%	5,71%	2,42%	3,06%	9,31%	9,91%	5,24%	8,18%	10,02%	6,24%	3,91%	9,59%	3,88%	2,80%	2,25%	5,41%	16,19%	8,27%	8,13%	11,74%
Maturità	35,61%	35,45%	34,37%	29,45%	33,25%	34,57%	40,29%	36,96%	31,04%	35,56%	34,83%	31,46%	27,69%	29,10%	30,86%	33,92%	27,86%	38,13%	30,49%	30,25%
Laurea e post laurea	16,10%	12,35%	13,98%	12,57%	16,41%	13,06%	19,11%	18,56%	15,46%	15,27%	14,56%	13,71%	11,15%	11,85%	12,50%	14,90%	13,42%	15,92%	10,78%	13,13%
2010																				
Elementare	9,09%	14,31%	15,94%	17,47%	9,61%	7,73%	7,61%	7,75%	9,36%	9,88%	12,77%	8,96%	19,16%	12,35%	16,32%	12,16%	8,20%	8,88%	10,45%	9,79%
Media	32,38%	32,70%	33,54%	36,61%	30,67%	33,43%	27,57%	29,55%	33,14%	32,79%	34,25%	34,38%	36,77%	42,51%	37,48%	34,42%	33,20%	26,99%	39,22%	32,90%
Professionale	5,46%	4,87%	2,58%	2,83%	9,19%	10,05%	5,18%	7,30%	9,65%	5,80%	3,78%	10,00%	4,09%	2,94%	2,30%	5,56%	17,17%	8,77%	7,90%	11,87%
Maturità	36,69%	35,58%	34,10%	30,15%	34,41%	35,18%	40,37%	37,04%	31,98%	35,48%	34,37%	32,57%	28,40%	29,83%	31,49%	32,15%	27,08%	38,53%	31,46%	31,55%
Laurea e post laurea	16,38%	12,53%	13,84%	12,94%	16,12%	13,62%	19,27%	18,35%	15,87%	16,05%	14,84%	14,08%	11,57%	12,37%	12,41%	15,72%	14,35%	16,83%	10,97%	13,90%
2011																				
Elementare	8,00%	13,57%	15,56%	16,11%	8,19%	7,37%	7,02%	7,60%	8,74%	9,84%	11,80%	8,10%	17,35%	11,64%	15,68%	11,21%	7,56%	7,68%	9,70%	9,12%
Media	30,37%	32,51%	32,79%	36,77%	31,15%	34,62%	26,90%	29,29%	32,93%	32,34%	35,89%	34,62%	36,68%	41,75%	37,45%	33,67%	32,55%	26,33%	38,48%	33,67%
Professionale	5,43%	5,46%	3,02%	3,12%	9,01%	11,07%	5,69%	8,35%	10,08%	6,15%	3,64%	9,56%	3,97%	3,18%	2,61%	5,40%	17,76%	8,67%	7,47%	11,77%
Maturità	38,84%	35,92%	34,97%	31,51%	34,32%	33,41%	40,84%	36,82%	32,34%	36,24%	33,60%	33,69%	30,39%	30,41%	32,17%	33,52%	27,43%	40,54%	32,18%	31,37%
Laurea e post laurea	17,36%	12,54%	13,66%	12,49%	17,33%	13,53%	19,54%	17,94%	15,92%	15,44%	15,07%	14,04%	11,62%	13,03%	12,09%	16,21%	14,69%	16,78%	12,17%	14,06%
2012																				
Elementare	8,19%	11,97%	14,65%	14,72%	7,28%	6,94%	6,41%	6,77%	7,91%	8,12%	9,62%	7,77%	16,39%	11,29%	14,89%	10,24%	6,87%	6,61%	8,66%	7,50%
Media	27,78%	32,63%	32,34%	35,87%	30,88%	30,77%	26,41%	30,18%	32,48%	32,14%	34,56%	34,73%	37,54%	42,09%	37,11%	33,63%	32,28%	26,43%	37,51%	34,32%
Professionale	5,97%	5,98%	3,46%	3,68%	9,02%	11,56%	5,52%	8,00%	10,57%	6,95%	3,73%	9,33%	3,42%	3,37%	2,74%	5,21%	18,66%	7,67%	7,65%	12,84%
Maturità	40,56%	35,73%	35,28%	31,93%	34,93%	33,63%	41,23%	36,26%	32,57%	35,97%	35,68%	33,01%	30,26%	29,24%	32,26%	33,98%	26,98%	40,47%	31,63%	31,54%
Laurea e post laurea	17,50%	13,69%	14,27%	13,79%	17,90%	17,10%	20,43%	18,79%	16,47%	16,82%	16,41%	15,17%	12,40%	14,02%	13,01%	16,94%	15,21%	18,82%	14,55%	13,79%
2013																				
Elementare	7,60%	10,63%	13,78%	13,78%	6,19%	6,18%	5,55%	6,69%	7,40%	6,96%	8,63%	7,27%	15,35%	10,40%	13,89%	10,04%	5,87%	6,51%	7,79%	6,63%
Media	27,66%	32,64%	33,22%	35,67%	30,70%	30,62%	26,48%	30,41%	31,70%	31,86%	34,22%	33,78%	38,86%	42,93%	38,28%	32,20%	31,87%	27,56%	36,89%	33,95%
Professionale	6,22%	5,33%	3,69%	3,69%	8,84%	11,40%	5,58%	6,99%	10,61%	6,99%	4,12%	9,71%	3,60%	3,10%	2,53%	4,88%	18,49%	7,41%	7,23%	13,27%
Maturità	40,98%	36,28%	35,28%	32,51%	36,43%	34,51%	41,40%	35,96%	33,11%	35,89%	36,38%	33,30%	30,78%	29,59%	31,87%	35,89%	28,05%	38,32%	31,43%	31,23%
Laurea e post laurea	17,54%	15,12%	14,04%	14,34%	17,84%	17,29%	20,99%	19,95%	17,18%	18,30%	16,65%	15,94%	11,41%	13,98%	13,43%	16,99%	15,71%	20,20%	16,65%	14,92%
2014																				
Elementare	6,99%	8,76%	12,29%	12,60%	5,50%	5,19%	4,79%	6,34%	6,14%	6,45%	6,36%	6,17%	13,06%	9,50%	13,23%	7,55%	4,18%	5,44%	6,74%	5,82%
Media	30,15%	33,53%	34,38%	36,45%	30,22%	30,63%	25,46%	30,16%	32,14%	31,08%	33,55%	38,61%	44,41%	38,05%	32,71%	29,98%	27,58%	37,61%	33,20%	33,20%
Professionale	4,73%	5,42%	3,31%	3,65%	8,84%	11,05%	5,47%	7,23%	9,89%	6,88%	4,20%	9,51%	3,67%	3,14%	2,31%	5,41%	18,73%	6,58%	7,64%	12,23%
Maturità	41,64%	37,22%	34,86%	32,96%	36,70%	35,95%	41,01%	36,99%	33,93%	36,99%	34,57%	30,68%	29,87%	33,13%	36,93%	29,82%	40,32%	32,80%	33,32%	33,32%
Laurea e post laurea	16,49%	15,07%	15,15%	14,34%	18,74%	17,18%	23,27%	19,27%	17,90%	18,61%	16,96%	16,20%	13,99%	13,07%	13,28%	17,39%	17,29%	20,08%	15,20%	15,44%

Fonte: elaboración propia a partir dos datos do Istat e do Eurostat.

Desenvolvemento Económico II: análise do desenvolvemento humano nas rexións italianas

MEDIA DE ANOS DE ESCOLARIZACIÓN																				
ANO/REXIÓN	Abruzzo	Basilicata	Calabria	Campania	Emilia-Romagna	Friuli-Venezia Giulia	Lazio	Liguria	Lombardia	Marche	Molise	Piemonte	Puglia	Sardegna	Sicilia	Toscana	Trentino-Alto Adigio	Umbria	Valle d'Aosta	Veneto
2007	10,97	10,55	11,42	10,04	10,99	10,96	11,63	11,27	10,89	10,93	10,80	10,76	10,04	10,14	10,10	10,66	10,71	11,25	10,47	10,58
2008	11,18	10,69	10,51	10,09	11,14	11,05	11,80	11,55	11,02	10,96	10,87	10,86	10,12	10,19	10,18	10,85	10,82	11,34	10,47	10,76
2009	11,21	10,73	10,69	10,26	11,26	11,08	11,85	11,72	11,09	11,14	10,92	10,93	10,01	10,29	10,34	10,97	10,95	11,45	10,49	10,84
2010	11,36	10,75	10,69	10,36	11,32	11,19	11,87	11,67	11,19	11,26	10,93	11,07	10,13	10,45	10,40	10,98	11,06	11,61	10,59	11,03
2011	11,60	10,81	10,74	10,43	11,47	11,13	11,96	11,66	11,25	11,25	10,94	11,13	10,28	10,57	10,43	11,12	11,15	11,73	10,76	11,05
2012	11,71	10,98	10,86	10,64	11,59	11,53	12,08	11,73	11,36	11,45	11,25	11,21	10,36	10,63	10,55	11,24	11,22	11,94	11,01	11,12
2013	11,76	11,17	10,86	10,76	11,69	11,61	12,17	11,80	11,47	11,63	11,35	11,33	10,33	10,66	10,60	11,34	11,35	11,96	11,22	11,25
2014	11,66	11,27	10,99	10,81	11,81	11,69	12,40	11,80	11,60	11,72	11,48	11,45	10,65	10,61	10,66	11,52	11,66	12,06	11,19	11,40

Fonte: elaboración propia a partir da táboa anterior.

Anexo 2

ESPERANZA DE VIDA (anos)																				
ANO/REXIÓN	Abruzzo	Basilicata	Calabria	Campania	Emilia-Romagna	Friuli-Venezia Giulia	Lazio	Liguria	Lombardia	Marche	Molise	Piemonte	Puglia	Sardegna	Sicilia	Toscana	Trentino-Alto Adigio	Umbria	Valle d'Aosta	Veneto
2007	81,387	81,113	80,924	79,492	81,741	81,330	80,896	81,178	81,535	82,392	81,494	81,127	81,157	81,191	80,198	81,861	81,988	81,802	80,491	81,783
2008	81,501	81,618	81,035	79,697	81,832	81,268	80,966	81,123	81,455	82,303	81,102	81,078	81,573	81,295	80,498	81,849	82,110	81,720	81,118	81,786
2009	81,118	81,641	80,973	79,824	82,021	81,540	80,906	81,166	81,701	82,481	81,602	81,253	81,517	81,253	80,412	82,050	82,498	82,145	81,086	82,132
2010	81,629	81,788	81,545	80,028	82,323	81,785	81,162	81,607	82,001	82,788	81,610	81,623	81,975	81,753	80,848	82,419	82,601	82,276	81,272	82,374
2011	81,738	81,957	81,505	80,062	82,571	81,933	81,319	81,860	82,387	82,854	81,584	81,824	81,967	81,694	80,743	82,533	83,048	82,682	81,685	82,521
2012	82,047	82,052	81,544	80,357	82,501	81,948	81,361	81,833	82,315	82,895	81,943	81,946	82,203	81,845	80,943	82,399	83,041	82,531	81,860	82,532
2013	82,226	82,032	81,798	80,489	82,751	82,046	81,777	81,940	82,633	83,004	82,072	82,091	82,333	82,035	81,175	82,725	83,200	82,707	82,052	82,735
2014	82,585	82,375	82,040	80,862	83,127	82,563	82,325	82,477	83,134	83,323	82,253	82,531	82,632	82,415	81,618	83,168	83,472	83,186	82,091	83,149

Fonte: Istat

ESPERANZA DE VIDA (Normalizado)																				
ANO/REXIÓN	Abruzzo	Basilicata	Calabria	Campania	Emilia-Romagna	Friuli-Venezia Giulia	Lazio	Liguria	Lombardia	Marche	Molise	Piemonte	Puglia	Sardegna	Sicilia	Toscana	Trentino-Alto Adigio	Umbria	Valle d'Aosta	Veneto
2007	0,94	0,94	0,94	0,92	0,95	0,94	0,94	0,94	0,95	0,96	0,95	0,94	0,94	0,94	0,93	0,95	0,95	0,95	0,93	0,95
2008	0,95	0,95	0,94	0,92	0,95	0,94	0,94	0,94	0,95	0,96	0,94	0,94	0,95	0,94	0,93	0,95	0,96	0,95	0,94	0,95
2009	0,94	0,95	0,94	0,92	0,95	0,95	0,94	0,94	0,95	0,96	0,95	0,94	0,95	0,94	0,93	0,95	0,96	0,96	0,94	0,96
2010	0,95	0,95	0,95	0,92	0,96	0,95	0,94	0,95	0,95	0,97	0,95	0,95	0,95	0,95	0,94	0,96	0,96	0,96	0,94	0,96
2011	0,95	0,95	0,95	0,92	0,96	0,95	0,94	0,95	0,96	0,97	0,95	0,95	0,95	0,95	0,93	0,96	0,97	0,96	0,95	0,96
2012	0,95	0,95	0,95	0,93	0,96	0,95	0,94	0,95	0,96	0,97	0,95	0,95	0,96	0,95	0,94	0,96	0,97	0,96	0,95	0,96
2013	0,96	0,95	0,95	0,93	0,97	0,95	0,95	0,95	0,96	0,97	0,95	0,96	0,96	0,95	0,94	0,97	0,97	0,96	0,95	0,97
2014	0,96	0,96	0,95	0,94	0,97	0,96	0,96	0,96	0,97	0,97	0,96	0,96	0,96	0,96	0,95	0,97	0,98	0,97	0,96	0,97

Fonte: elaboración propia a partir da táboa anterior.

Desenvolvemento Económico II: análise do desenvolvemento humano nas rexións italianas

PIBpc PPA (€)																				
ANO/REXIÓN	Abruzzo	Basilicata	Calabria	Campania	Emilia-Romagna	Friuli-Venezia Giulia	Lazio	Liguria	Lombardia	Marche	Molise	Piemonte	Puglia	Sardegna	Sicilia	Toscana	Trentino-Alto Adigio	Umbria	Valle d'Aosta	Veneto
2007	23.500	20.200	17.200	18.600	34.100	30.500	35.200	31.100	35.900	27.700	22.200	30.300	17.900	20.400	18.400	29.500	36.073,25	26.800	35.400	31.400
2008	23.700	20.000	17.300	18.400	33.800	29.800	34.500	31.400	36.600	27.000	21.500	29.900	17.500	20.800	18.400	29.300	36.291,81	26.000	35.900	30.900
2009	22.200	18.500	16.600	17.500	31.000	27.400	32.900	29.200	33.900	25.500	20.600	27.100	16.700	19.800	17.400	27.800	36.463,62	24.200	33.400	28.900
2010	22.900	18.500	16.600	17.300	31.700	28.600	33.000	29.100	35.400	25.600	20.700	28.300	17.000	19.900	17.500	28.100	36.606,26	24.600	35.100	29.500
2011	24.000	19.200	16.900	17.400	33.000	29.300	33.600	30.000	36.100	26.100	20.800	29.100	17.400	20.200	17.500	28.900	36.739,19	24.900	35.900	30.600
2012	24.300	19.500	16.900	17.600	32.900	28.900	32.700	29.900	35.800	26.000	20.600	28.500	17.800	20.500	17.700	29.200	36.849,05	24.500	36.600	30.500
2013	23.500	19.700	16.300	17.000	32.500	28.600	31.100	29.100	34.700	25.200	19.000	28.300	17.200	19.600	17.100	28.400	37.035,45	23.700	34.400	29.900
2014	23.600	19.100	16.200	17.000	33.000	28.800	30.900	29.800	35.200	25.900	18.800	28.300	17.300	19.600	16.700	29.000	37.267,03	23.300	34.400	30.400

Fonte: Eurostat

PIBpc PPS (€, Normalizado)																				
ANO/REXIÓN	Abruzzo	Basilicata	Calabria	Campania	Emilia-Romagna	Friuli-Venezia Giulia	Lazio	Liguria	Lombardia	Marche	Molise	Piemonte	Puglia	Sardegna	Sicilia	Toscana	Trentino-Alto Adigio	Umbria	Valle d'Aosta	Veneto
2007	0,82	0,80	0,78	0,79	0,88	0,86	0,89	0,87	0,89	0,85	0,82	0,86	0,78	0,80	0,79	0,86	0,89	0,84	0,89	0,87
2008	0,83	0,80	0,78	0,79	0,88	0,86	0,88	0,87	0,89	0,85	0,81	0,86	0,78	0,81	0,79	0,86	0,89	0,84	0,89	0,87
2009	0,82	0,79	0,77	0,78	0,87	0,85	0,88	0,86	0,88	0,84	0,80	0,85	0,77	0,80	0,78	0,85	0,89	0,83	0,88	0,86
2010	0,82	0,79	0,77	0,78	0,87	0,85	0,88	0,86	0,89	0,84	0,81	0,85	0,78	0,80	0,78	0,85	0,89	0,83	0,89	0,86
2011	0,83	0,79	0,77	0,78	0,88	0,86	0,88	0,86	0,89	0,84	0,81	0,86	0,78	0,80	0,78	0,86	0,89	0,83	0,89	0,86
2012	0,83	0,80	0,77	0,78	0,88	0,86	0,87	0,86	0,89	0,84	0,80	0,85	0,78	0,80	0,78	0,86	0,89	0,83	0,89	0,86
2013	0,82	0,80	0,77	0,78	0,87	0,85	0,87	0,86	0,88	0,84	0,79	0,85	0,78	0,80	0,78	0,85	0,89	0,83	0,88	0,86
2014	0,83	0,79	0,77	0,78	0,88	0,86	0,87	0,86	0,89	0,84	0,79	0,85	0,78	0,80	0,77	0,86	0,89	0,82	0,88	0,86

Fonte: elaboración propia a partir da táboa anterior.

MEDIA DE ANOS DE ESCOLARIZACIÓN																				
ANO/REXIÓN	Abruzzo	Basilicata	Calabria	Campania	Emilia-Romagna	Friuli-Venezia Giulia	Lazio	Liguria	Lombardia	Marche	Molise	Piemonte	Puglia	Sardegna	Sicilia	Toscana	Trentino-Alto Adigio	Umbria	Valle d'Aosta	Veneto
2007	10,97	10,55	11,42	10,04	10,99	10,96	11,63	11,27	10,89	10,93	10,80	10,76	10,04	10,14	10,10	10,66	10,71	11,25	10,47	10,58
2008	11,18	10,69	10,51	10,09	11,14	11,05	11,80	11,55	11,02	10,96	10,87	10,86	10,12	10,19	10,18	10,85	10,82	11,34	10,47	10,76
2009	11,21	10,73	10,69	10,26	11,26	11,08	11,85	11,72	11,09	11,14	10,92	10,93	10,01	10,29	10,34	10,97	10,95	11,45	10,49	10,84
2010	11,36	10,75	10,69	10,36	11,32	11,19	11,87	11,67	11,19	11,26	10,93	11,07	10,13	10,45	10,40	10,98	11,06	11,61	10,59	11,03
2011	11,60	10,81	10,74	10,43	11,47	11,13	11,96	11,66	11,25	11,25	10,94	11,13	10,28	10,57	10,43	11,12	11,15	11,73	10,76	11,05
2012	11,71	10,98	10,86	10,64	11,59	11,53	12,08	11,73	11,36	11,45	11,25	11,21	10,36	10,63	10,55	11,24	11,22	11,94	11,01	11,12
2013	11,76	11,17	10,86	10,76	11,69	11,61	12,17	11,80	11,47	11,63	11,35	11,33	10,33	10,66	10,60	11,34	11,35	11,96	11,22	11,25
2014	11,66	11,27	10,99	10,81	11,81	11,69	12,40	11,80	11,60	11,72	11,48	11,45	10,65	10,61	10,66	11,52	11,66	12,06	11,19	11,40

Fonte: elaboración propia

Desenvolvemento Económico II: análise do desenvolvemento humano nas rexións italianas

MEDIA DE ANOS DE ESCOLARIZACIÓN (Normalizado)																				
ANO/REXIÓN	Abruzzo	Basilicata	Calabria	Campania	Emilia-Romagna	Friuli-Venezia Giulia	Lazio	Liguria	Lombardia	Marche	Molise	Piemonte	Puglia	Sardegna	Sicilia	Toscana	Trentino-Alto Adigio	Umbria	Valle d'Aosta	Veneto
2007	0,73	0,70	0,76	0,67	0,73	0,73	0,78	0,75	0,73	0,73	0,72	0,72	0,67	0,68	0,67	0,71	0,71	0,75	0,70	0,71
2008	0,75	0,71	0,70	0,67	0,74	0,74	0,79	0,77	0,73	0,73	0,72	0,72	0,67	0,68	0,68	0,72	0,72	0,76	0,70	0,72
2009	0,75	0,72	0,71	0,68	0,75	0,74	0,79	0,78	0,74	0,74	0,73	0,73	0,67	0,69	0,69	0,73	0,73	0,76	0,70	0,72
2010	0,76	0,72	0,71	0,69	0,75	0,75	0,79	0,78	0,75	0,75	0,73	0,74	0,68	0,70	0,69	0,73	0,74	0,77	0,71	0,74
2011	0,77	0,72	0,72	0,70	0,76	0,74	0,80	0,78	0,75	0,75	0,73	0,74	0,69	0,70	0,70	0,74	0,74	0,78	0,72	0,74
2012	0,78	0,73	0,72	0,71	0,77	0,77	0,81	0,78	0,76	0,76	0,75	0,75	0,69	0,71	0,70	0,75	0,75	0,80	0,73	0,74
2013	0,78	0,74	0,72	0,72	0,78	0,77	0,81	0,79	0,76	0,78	0,76	0,76	0,69	0,71	0,71	0,76	0,76	0,80	0,75	0,75
2014	0,78	0,75	0,73	0,72	0,79	0,78	0,83	0,79	0,77	0,78	0,77	0,76	0,71	0,71	0,71	0,77	0,78	0,80	0,75	0,76

Fonte: elaboración propia a partir da táboa anterior.

ANOS ESPERADOS DE ESCOLARIZACIÓN																				
ANO/REXIÓN	Abruzzo	Basilicata	Calabria	Campania	Emilia-Romagna	Friuli-Venezia Giulia	Lazio	Liguria	Lombardia	Marche	Molise	Piemonte	Puglia	Sardegna	Sicilia	Toscana	Trentino-Alto Adigio	Umbria	Valle d'Aosta	Veneto
2007	10	10	10	10	10	10	10	10	10	10	10	10	10	10	10	10	10	10	10	10
2008	10	10	10	10	10	10	10	10	10	10	10	10	10	10	10	10	10	10	10	10
2009	10	10	10	10	10	10	10	10	10	10	10	10	10	10	10	10	10	10	10	10
2010	10	10	10	10	10	10	10	10	10	10	10	10	10	10	10	10	10	10	10	10
2011	10	10	10	10	10	10	10	10	10	10	10	10	10	10	10	10	10	10	10	10
2012	10	10	10	10	10	10	10	10	10	10	10	10	10	10	10	10	10	10	10	10
2013	10	10	10	10	10	10	10	10	10	10	10	10	10	10	10	10	10	10	10	10
2014	10	10	10	10	10	10	10	10	10	10	10	10	10	10	10	10	10	10	10	10

Fonte: elaboración propia

ANOS ESPERADOS DE ESCOLARIZACIÓN (Normalizado)																				
ANO/REXIÓN	Abruzzo	Basilicata	Calabria	Campania	Emilia-Romagna	Friuli-Venezia Giulia	Lazio	Liguria	Lombardia	Marche	Molise	Piemonte	Puglia	Sardegna	Sicilia	Toscana	Trentino-Alto Adigio	Umbria	Valle d'Aosta	Veneto
2007	0,56	0,56	0,56	0,56	0,56	0,56	0,56	0,56	0,56	0,56	0,56	0,56	0,56	0,56	0,56	0,56	0,56	0,56	0,56	0,56
2008	0,56	0,56	0,56	0,56	0,56	0,56	0,56	0,56	0,56	0,56	0,56	0,56	0,56	0,56	0,56	0,56	0,56	0,56	0,56	0,56
2009	0,56	0,56	0,56	0,56	0,56	0,56	0,56	0,56	0,56	0,56	0,56	0,56	0,56	0,56	0,56	0,56	0,56	0,56	0,56	0,56
2010	0,56	0,56	0,56	0,56	0,56	0,56	0,56	0,56	0,56	0,56	0,56	0,56	0,56	0,56	0,56	0,56	0,56	0,56	0,56	0,56
2011	0,56	0,56	0,56	0,56	0,56	0,56	0,56	0,56	0,56	0,56	0,56	0,56	0,56	0,56	0,56	0,56	0,56	0,56	0,56	0,56
2012	0,56	0,56	0,56	0,56	0,56	0,56	0,56	0,56	0,56	0,56	0,56	0,56	0,56	0,56	0,56	0,56	0,56	0,56	0,56	0,56
2013	0,56	0,56	0,56	0,56	0,56	0,56	0,56	0,56	0,56	0,56	0,56	0,56	0,56	0,56	0,56	0,56	0,56	0,56	0,56	0,56
2014	0,56	0,56	0,56	0,56	0,56	0,56	0,56	0,56	0,56	0,56	0,56	0,56	0,56	0,56	0,56	0,56	0,56	0,56	0,56	0,56

Fonte: elaboración propia a partir da táboa anterior.

Desenvolvemento Económico II: análise do desenvolvemento humano nas rexións italianas

EDUCACIÓN (Normalizado)																				
ANO/REXIÓN	Abruzzo	Basilicata	Calabria	Campania	Emilia-Romagna	Friuli-Venezia Giulia	Lazio	Liguria	Lombardia	Marche	Molise	Piemonte	Puglia	Sardegna	Sicilia	Toscana	Trentino-Alto Adigio	Umbria	Valle d'Aosta	Veneto
2007	0,64	0,63	0,66	0,61	0,64	0,64	0,67	0,65	0,64	0,64	0,64	0,64	0,61	0,62	0,61	0,63	0,63	0,65	0,63	0,63
2008	0,65	0,63	0,63	0,61	0,65	0,65	0,67	0,66	0,65	0,64	0,64	0,64	0,61	0,62	0,62	0,64	0,64	0,66	0,63	0,64
2009	0,65	0,64	0,63	0,62	0,65	0,65	0,67	0,67	0,65	0,65	0,64	0,64	0,61	0,62	0,62	0,64	0,64	0,66	0,63	0,64
2010	0,66	0,64	0,63	0,62	0,66	0,65	0,67	0,67	0,65	0,65	0,64	0,65	0,62	0,63	0,62	0,64	0,65	0,66	0,63	0,65
2011	0,66	0,64	0,64	0,63	0,66	0,65	0,68	0,67	0,65	0,65	0,64	0,65	0,62	0,63	0,63	0,65	0,65	0,67	0,64	0,65
2012	0,67	0,64	0,64	0,63	0,66	0,66	0,68	0,67	0,66	0,66	0,65	0,65	0,62	0,63	0,63	0,65	0,65	0,68	0,64	0,65
2013	0,67	0,65	0,64	0,64	0,67	0,66	0,68	0,67	0,66	0,67	0,66	0,66	0,62	0,63	0,63	0,66	0,66	0,68	0,65	0,65
2014	0,67	0,65	0,64	0,64	0,67	0,67	0,69	0,67	0,66	0,67	0,66	0,66	0,63	0,63	0,63	0,66	0,67	0,68	0,65	0,66

Fonte: elaboración propia

Anexo 3

Análise de correlación	IDH	Esperanza de vida	PIB per cápita	Anos Medios de Escolarización	Taxa de Abandono	Índice de Gini
IDH	1	0,61	0,84	0,69	-0,69	-0,68
Esperanza de vida	0,61	1	0,37	0,53	-0,58	-0,56
PIB per cápita	0,84	0,37	1	0,49	-0,35	-0,53
Anos Medios de Escolarización	0,69	0,53	0,49	1	-0,79	-0,30
Taxa de Abandono	-0,69	-0,58	-0,35	-0,79	1	0,45
Índice de Gini	-0,68	-0,56	-0,53	-0,30	0,45	1

Fonte: elaboración.

Desenvolvemento Económico II: análise do desenvolvemento humano nas rexións italianas

Anexo 4

TAXA DE ABANDONO ESCOLAR																					
ANO/REXIÓN	Abruzzo	Basilicata	Calabria	Campania	Emilia-Romagna	Friuli-Venezia Giulia	Lazio	Liguria	Lombardia	Marche	Molise	Piemonte	Puglia	Sardegna	Sicilia	Toscana	Trentino-Alto Adigio	Umbria	Valle d'Aosta	Veneto	
2007	0,147	0,140	0,210	0,287	0,170	0,125	0,106	0,163	0,181	0,158	0,162	0,173	0,250	0,219	0,259	0,176	0,171	0,124	0,239	0,131	
2008	0,167	0,139	0,185	0,263	0,160	0,152	0,128	0,125	0,195	0,144	0,161	0,185	0,239	0,225	0,262	0,167	0,171	0,145	0,261	0,155	
2009	0,143	0,120	0,172	0,235	0,145	0,147	0,109	0,125	0,198	0,154	0,165	0,196	0,249	0,226	0,263	0,165	0,168	0,120	0,216	0,165	
2010	0,131	0,150	0,160	0,232	0,148	0,121	0,130	0,161	0,180	0,148	0,134	0,176	0,236	0,236	0,256	0,175	0,173	0,129	0,213	0,155	
2011	0,120	0,145	0,180	0,218	0,136	0,130	0,150	0,145	0,168	0,125	0,127	0,159	0,194	0,251	0,244	0,182	0,139	0,108	0,229	0,165	
2012	0,122	0,136	0,169	0,217	0,147	0,130	0,123	0,174	0,151	0,153	0,099	0,162	0,198	0,250	0,243	0,175	0,158	0,130	0,214	0,138	
2013	0,108	0,149	0,162	0,219	0,151	0,111	0,122	0,148	0,153	0,132	0,153	0,157	0,199	0,243	0,254	0,162	0,137	0,115	0,196	0,100	
2014	0,096	0,123	0,168	0,197	0,132	0,111	0,125	0,136	0,129	0,109	0,121	0,127	0,169	0,235	0,240	0,138	0,109	0,091	0,162	0,084	

Fonte: Istat.

TAXA DE NON ABANDONO ESCOLAR																					
ANO/REXIÓN	Abruzzo	Basilicata	Calabria	Campania	Emilia-Romagna	Friuli-Venezia Giulia	Lazio	Liguria	Lombardia	Marche	Molise	Piemonte	Puglia	Sardegna	Sicilia	Toscana	Trentino-Alto Adigio	Umbria	Valle d'Aosta	Veneto	
2007	0,85	0,86	0,79	0,71	0,83	0,88	0,89	0,84	0,82	0,84	0,84	0,83	0,75	0,78	0,74	0,82	0,83	0,88	0,76	0,87	
2008	0,83	0,86	0,82	0,74	0,84	0,85	0,87	0,88	0,81	0,86	0,84	0,82	0,76	0,78	0,74	0,83	0,83	0,86	0,74	0,85	
2009	0,86	0,88	0,83	0,77	0,86	0,85	0,89	0,88	0,80	0,85	0,84	0,80	0,75	0,77	0,74	0,84	0,83	0,88	0,78	0,84	
2010	0,87	0,85	0,84	0,77	0,85	0,88	0,87	0,84	0,82	0,85	0,87	0,82	0,76	0,76	0,74	0,83	0,83	0,87	0,79	0,85	
2011	0,88	0,86	0,82	0,78	0,86	0,87	0,85	0,86	0,83	0,88	0,87	0,84	0,81	0,75	0,76	0,82	0,86	0,89	0,77	0,84	
2012	0,88	0,86	0,83	0,78	0,85	0,87	0,88	0,83	0,85	0,85	0,90	0,84	0,80	0,75	0,76	0,83	0,84	0,87	0,79	0,86	
2013	0,89	0,85	0,84	0,78	0,85	0,89	0,88	0,85	0,85	0,87	0,85	0,84	0,80	0,76	0,75	0,84	0,86	0,89	0,80	0,90	
2014	0,90	0,88	0,83	0,80	0,87	0,89	0,88	0,86	0,87	0,89	0,88	0,87	0,83	0,77	0,76	0,86	0,89	0,91	0,84	0,92	

Fonte: elaboración propia a partir da táboa anterior.

TAXA DE NON ABANDONO ESCOLAR (Normalizado)																					
ANO/REXIÓN	Abruzzo	Basilicata	Calabria	Campania	Emilia-Romagna	Friuli-Venezia Giulia	Lazio	Liguria	Lombardia	Marche	Molise	Piemonte	Puglia	Sardegna	Sicilia	Toscana	Trentino-Alto Adigio	Umbria	Valle d'Aosta	Veneto	
2007	0,77	0,81	0,43	0,00	0,65	0,90	1,00	0,69	0,59	0,71	0,69	0,63	0,20	0,38	0,15	0,61	0,64	0,90	0,27	0,86	
2008	0,70	0,90	0,57	0,00	0,75	0,80	0,98	1,00	0,49	0,86	0,74	0,57	0,17	0,28	0,01	0,70	0,67	0,86	0,01	0,78	
2009	0,78	0,93	0,59	0,18	0,77	0,75	1,00	0,90	0,42	0,71	0,64	0,44	0,09	0,24	0,00	0,64	0,62	0,93	0,31	0,64	
2010	0,93	0,79	0,71	0,18	0,80	1,00	0,93	0,70	0,56	0,80	0,90	0,59	0,15	0,15	0,00	0,60	0,61	0,94	0,32	0,75	
2011	0,92	0,74	0,50	0,23	0,80	0,85	0,71	0,74	0,58	0,88	0,87	0,64	0,40	0,00	0,05	0,48	0,78	1,00	0,15	0,60	
2012	0,85	0,75	0,54	0,22	0,68	0,79	0,84	0,50	0,66	0,64	1,00	0,58	0,34	0,00	0,05	0,50	0,61	0,79	0,24	0,74	
2013	0,95	0,68	0,60	0,23	0,67	0,93	0,86	0,69	0,66	0,79	0,66	0,63	0,36	0,07	0,00	0,60	0,76	0,90	0,38	1,00	
2014	0,92	0,75	0,46	0,28	0,69	0,83	0,74	0,67	0,71	0,84	0,76	0,72	0,46	0,03	0,00	0,65	0,84	0,96	0,50	1,00	

Fonte: elaboración propia.

Desenvolvemento Económico II: análise do desenvolvemento humano nas rexións italianas

EDUCACIÓN (Normalizado)																				
ANO/REXIÓN	Abruzzo	Basilicata	Calabria	Campania	Emilia-Romagna	Friuli-Venezia Giulia	Lazio	Liguria	Lombardia	Marche	Molise	Piemonte	Puglia	Sardegna	Sicilia	Toscana	Trentino-Alto Adigio	Umbria	Valle d'Aosta	Veneto
2007	0,68	0,57	0,65	0,00	0,62	0,74	1,00	0,73	0,56	0,64	0,58	0,54	0,10	0,22	0,10	0,50	0,53	0,83	0,27	0,60
2008	0,67	0,63	0,41	0,00	0,68	0,68	0,99	0,93	0,52	0,69	0,60	0,51	0,10	0,17	0,03	0,57	0,55	0,80	0,12	0,59
2009	0,71	0,66	0,48	0,16	0,72	0,67	1,00	0,91	0,50	0,66	0,56	0,47	0,05	0,20	0,09	0,58	0,56	0,86	0,28	0,54
2010	0,82	0,57	0,52	0,16	0,74	0,80	0,97	0,79	0,59	0,72	0,68	0,57	0,07	0,17	0,08	0,54	0,57	0,89	0,29	0,63
2011	0,85	0,53	0,38	0,16	0,76	0,68	0,85	0,78	0,58	0,73	0,63	0,58	0,20	0,09	0,07	0,49	0,65	0,93	0,22	0,53
2012	0,82	0,56	0,41	0,19	0,70	0,74	0,92	0,65	0,62	0,64	0,76	0,54	0,17	0,08	0,08	0,50	0,56	0,86	0,31	0,59
2013	0,86	0,57	0,44	0,23	0,70	0,81	0,93	0,74	0,64	0,75	0,61	0,59	0,18	0,13	0,07	0,57	0,66	0,90	0,43	0,75
2014	0,76	0,56	0,34	0,19	0,68	0,72	0,87	0,67	0,63	0,73	0,62	0,60	0,24	0,02	0,01	0,58	0,71	0,88	0,41	0,72

Fonte: elaboración propia.

Anexo 5

2007		2008		2009		2010		2011		2012		2013		2014			
Rexion	IDH	Rexion	IDH	Rexion	IDH	Rexion	IDH	Rexion	IDH	Rexion	IDH	Rexion	IDH	Rexion	IDH	MEDIA	
Lazio	0,78	Trentino-Alto Adigio	0,79	Trentino-Alto Adigio	0,83	Trentino-Alto Adigio	0,81	Trentino-Alto Adigio	0,87	Trentino-Alto Adigio	0,82	Trentino-Alto Adigio	0,87	Trentino-Alto Adigio	0,89	Trentino-Alto Adigio	0,83
Trentino-Alto Adigio	0,77	Emilia-Romagna	0,79	Emilia-Romagna	0,78	Emilia-Romagna	0,80	Emilia-Romagna	0,82	Emilia-Romagna	0,78	Emilia-Romagna	0,79	Lombardia	0,80	Emilia-Romagna	0,79
Emilia-Romagna	0,76	Lazio	0,76	Marche	0,71	Lombardia	0,74	Lombardia	0,76	Lombardia	0,76	Lombardia	0,77	Emilia-Romagna	0,80	Lombardia	0,74
Marche	0,74	Marche	0,74	Umbria	0,71	Marche	0,73	Umbria	0,74	Veneto	0,71	Veneto	0,77	Veneto	0,78	Veneto	0,73
Umbria	0,73	Liguria	0,74	Lazio	0,71	Veneto	0,73	Marche	0,73	Marche	0,69	Marche	0,72	Marche	0,73	Marche	0,72
Lombardia	0,73	Veneto	0,71	Veneto	0,69	Umbria	0,71	Liguria	0,70	Umbria	0,69	Lazio	0,70	Lazio	0,72	Lazio	0,71
Veneto	0,73	Lombardia	0,70	Liguria	0,69	Friuli-Venezia Giulia	0,71	Veneto	0,69	Friuli-Venezia Giulia	0,67	Umbria	0,69	Toscana	0,71	Umbria	0,71
Friuli-Venezia Giulia	0,71	Umbria	0,69	Lombardia	0,69	Lazio	0,70	Lazio	0,68	Lazio	0,66	Toscana	0,68	Umbria	0,70	Liguria	0,69
Liguria	0,70	Toscana	0,69	Toscana	0,68	Liguria	0,69	Friuli-Venezia Giulia	0,67	Toscana	0,65	Friuli-Venezia Giulia	0,68	Friuli-Venezia Giulia	0,69	Friuli-Venezia Giulia	0,68
Toscana	0,67	Friuli-Venezia Giulia	0,67	Friuli-Venezia Giulia	0,65	Toscana	0,68	Toscana	0,66	Liguria	0,64	Liguria	0,66	Liguria	0,67	Toscana	0,68
Piemonte	0,62	Piemonte	0,58	Piemonte	0,54	Piemonte	0,60	Piemonte	0,62	Abruzzo	0,62	Abruzzo	0,63	Piemonte	0,63	Piemonte	0,60
Abruzzo	0,57	Abruzzo	0,58	Abruzzo	0,50	Abruzzo	0,58	Abruzzo	0,60	Piemonte	0,60	Piemonte	0,62	Abruzzo	0,61	Abruzzo	0,59
Molise	0,52	Molise	0,45	Valle d'Aosta	0,49	Valle d'Aosta	0,50	Valle d'Aosta	0,49	Valle d'Aosta	0,55	Valle d'Aosta	0,61	Valle d'Aosta	0,56	Valle d'Aosta	0,51
Valle d'Aosta	0,45	Basilicata	0,45	Molise	0,47	Molise	0,48	Molise	0,44	Molise	0,48	Basilicata	0,42	Basilicata	0,40	Molise	0,45
Basilicata	0,41	Valle d'Aosta	0,40	Basilicata	0,40	Basilicata	0,37	Basilicata	0,38	Basilicata	0,40	Molise	0,40	Molise	0,39	Basilicata	0,40
Sardegna	0,31	Sardegna	0,29	Sardegna	0,29	Sardegna	0,29	Sardegna	0,22	Sardegna	0,22	Sardegna	0,25	Puglia	0,23	Sardegna	0,25
Puglia	0,15	Puglia	0,10	Sicilia	0,11	Puglia	0,12	Puglia	0,17	Puglia	0,20	Puglia	0,20	Sardegna	0,13	Puglia	0,15
Sicilia	0,13	Sicilia	0,09	Puglia	0,06	Sicilia	0,12	Sicilia	0,09	Sicilia	0,10	Sicilia	0,10	Sicilia	0,05	Sicilia	0,10
Calabria	0,00	Calabria	0,00	Calabria	0,00	Calabria	0,00	Calabria	0,00	Calabria	0,00	Calabria	0,00	Calabria	0,00	Calabria	0,00
Campania	0,00	Campania	0,00	Campania	0,00	Campania	0,00	Campania	0,00	Campania	0,00	Campania	0,00	Campania	0,00	Campania	0,00

Fonte: elaboración propia.

Desenvolvemento Económico II: análise do desenvolvemento humano nas rexións italianas

2007		2008		2009		2010		2011		2012		2013		2014		Rexion	MEDIA
Rexion	EV	Rexion	EV	Rexion	EV	Rexion	EV	Rexion	EV	Rexion	EV	Rexion	EV	Rexion	EV		
Marche	1,00	Marche	1,00	Trentino-Alto Adigio	1,00	Marche	1,00	Trentino-Alto Adigio	1,00	Trentino-Alto Adigio	1,00	Trentino-Alto Adigio	1,00	Trentino-Alto Adigio	1,00	Marche	0,97
Trentino-Alto Adigio	0,86	Trentino-Alto Adigio	0,93	Marche	0,99	Trentino-Alto Adigio	0,93	Marche	0,94	Marche	0,95	Marche	0,93	Marche	0,94	Trentino-Alto Adigio	0,96
Toscana	0,82	Toscana	0,83	Umbria	0,87	Toscana	0,87	Umbria	0,88	Veneto	0,81	Emilia-Romagna	0,83	Umbria	0,89	Umbria	0,83
Umbria	0,80	Emilia-Romagna	0,82	Veneto	0,86	Veneto	0,85	Emilia-Romagna	0,84	Umbria	0,81	Veneto	0,83	Toscana	0,88	Veneto	0,83
Veneto	0,79	Veneto	0,80	Toscana	0,83	Emilia-Romagna	0,83	Toscana	0,83	Emilia-Romagna	0,80	Toscana	0,82	Veneto	0,88	Toscana	0,83
Emilia-Romagna	0,78	Umbria	0,78	Emilia-Romagna	0,82	Umbria	0,81	Veneto	0,82	Umbria	0,76	Toscana	0,82	Lombardia	0,87	Emilia-Romagna	0,82
Lombardia	0,70	Basilicata	0,74	Lombardia	0,70	Lombardia	0,71	Lombardia	0,78	Lombardia	0,73	Lombardia	0,79	Emilia-Romagna	0,87	Lombardia	0,75
Molise	0,69	Puglia	0,72	Basilicata	0,68	Puglia	0,71	Puglia	0,64	Puglia	0,69	Puglia	0,68	Puglia	0,68	Puglia	0,66
Abruzzo	0,65	Abruzzo	0,69	Molise	0,66	Basilicata	0,64	Basilicata	0,63	Basilicata	0,63	Abruzzo	0,64	Abruzzo	0,66	Basilicata	0,63
Friuli-Venezia Giulia	0,63	Lombardia	0,67	Friuli-Venezia Giulia	0,64	Friuli-Venezia Giulia	0,64	Friuli-Venezia Giulia	0,63	Abruzzo	0,63	Piemonte	0,59	Friuli-Venezia Giulia	0,65	Friuli-Venezia Giulia	0,62
Sardegna	0,59	Sardegna	0,61	Puglia	0,63	Sardegna	0,63	Liguria	0,60	Friuli-Venezia Giulia	0,59	Molise	0,58	Piemonte	0,64	Abruzzo	0,61
Liguria	0,58	Friuli-Venezia Giulia	0,60	Piemonte	0,53	Abruzzo	0,58	Piemonte	0,59	Piemonte	0,59	Valle d'Aosta	0,58	Liguria	0,62	Molise	0,59
Puglia	0,57	Liguria	0,55	Sardegna	0,53	Piemonte	0,58	Abruzzo	0,56	Molise	0,59	Friuli-Venezia Giulia	0,57	Sardegna	0,60	Sardegna	0,58
Piemonte	0,56	Valle d'Aosta	0,55	Liguria	0,50	Molise	0,57	Sardegna	0,55	Valle d'Aosta	0,56	Sardegna	0,57	Basilicata	0,58	Piemonte	0,58
Basilicata	0,56	Molise	0,54	Abruzzo	0,48	Liguria	0,57	Valle d'Aosta	0,54	Sardegna	0,55	Basilicata	0,57	Lazio	0,56	Liguria	0,56
Calabria	0,49	Piemonte	0,53	Valle d'Aosta	0,47	Calabria	0,55	Molise	0,51	Liguria	0,55	Liguria	0,54	Molise	0,53	Valle d'Aosta	0,50
Lazio	0,48	Calabria	0,51	Calabria	0,43	Valle d'Aosta	0,45	Calabria	0,48	Calabria	0,44	Calabria	0,48	Valle d'Aosta	0,47	Calabria	0,48
Valle d'Aosta	0,34	Lazio	0,49	Lazio	0,40	Lazio	0,41	Lazio	0,42	Lazio	0,37	Lazio	0,48	Calabria	0,45	Lazio	0,45
Sicilia	0,24	Sicilia	0,31	Sicilia	0,22	Sicilia	0,30	Sicilia	0,23	Sicilia	0,22	Sicilia	0,25	Sicilia	0,29	Sicilia	0,26
Campania	0,00	Campania	0,00	Campania	0,00	Campania	0,00	Campania	0,00	Campania	0,00	Campania	0,00	Campania	0,00	Campania	0,00

Fonte: elaboración propia.

2007		2008		2009		2010		2011		2012		2013		2014		Rexion	MEDIA
Rexion	PIBpc	Rexion	PIBpc	Rexion	PIBpc	Rexion	PIBpc	Rexion	PIBpc	Rexion	PIBpc	Rexion	PIBpc	Rexion	PIBpc		
Trentino-Alto Adigio	1,00	Lombardia	1,00	Trentino-Alto Adigio	1,00	Trentino-Alto Adigio	1,00	Trentino-Alto Adigio	1,00	Trentino-Alto Adigio	1,00	Trentino-Alto Adigio	1,00	Trentino-Alto Adigio	1,00	Trentino-Alto Adigio	1,00
Lombardia	0,99	Trentino-Alto Adigio	0,99	Lombardia	0,91	Lombardia	0,96	Lombardia	0,98	Valle d'Aosta	0,99	Lombardia	0,92	Lombardia	0,93	Lombardia	0,96
Valle d'Aosta	0,97	Valle d'Aosta	0,97	Valle d'Aosta	0,89	Valle d'Aosta	0,95	Valle d'Aosta	0,97	Lombardia	0,96	Valle d'Aosta	0,91	Valle d'Aosta	0,90	Valle d'Aosta	0,94
Lazio	0,97	Lazio	0,92	Lazio	0,87	Lazio	0,87	Lazio	0,88	Emilia-Romagna	0,85	Emilia-Romagna	0,84	Emilia-Romagna	0,85	Lazio	0,87
Emilia-Romagna	0,92	Emilia-Romagna	0,89	Emilia-Romagna	0,79	Emilia-Romagna	0,82	Emilia-Romagna	0,86	Lazio	0,85	Lazio	0,79	Lazio	0,78	Emilia-Romagna	0,86
Veneto	0,81	Liguria	0,80	Liguria	0,72	Veneto	0,73	Veneto	0,76	Veneto	0,76	Veneto	0,74	Veneto	0,76	Veneto	0,75
Liguria	0,80	Veneto	0,77	Veneto	0,70	Liguria	0,71	Liguria	0,74	Liguria	0,73	Liguria	0,71	Liguria	0,73	Liguria	0,74
Friuli-Venezia Giulia	0,77	Piemonte	0,73	Toscana	0,66	Friuli-Venezia Giulia	0,69	Friuli-Venezia Giulia	0,71	Toscana	0,70	Friuli-Venezia Giulia	0,69	Toscana	0,70	Friuli-Venezia Giulia	0,70
Piemonte	0,76	Friuli-Venezia Giulia	0,73	Friuli-Venezia Giulia	0,64	Piemonte	0,67	Piemonte	0,70	Friuli-Venezia Giulia	0,69	Toscana	0,68	Friuli-Venezia Giulia	0,69	Toscana	0,69
Toscana	0,73	Toscana	0,70	Piemonte	0,62	Toscana	0,67	Toscana	0,69	Piemonte	0,67	Piemonte	0,67	Piemonte	0,67	Piemonte	0,69
Marche	0,64	Marche	0,59	Marche	0,55	Marche	0,55	Marche	0,56	Marche	0,55	Marche	0,53	Marche	0,56	Marche	0,57
Umbria	0,60	Umbria	0,54	Umbria	0,48	Umbria	0,50	Umbria	0,50	Umbria	0,48	Umbria	0,46	Abruzzo	0,45	Umbria	0,50
Abruzzo	0,42	Abruzzo	0,42	Abruzzo	0,37	Abruzzo	0,41	Abruzzo	0,45	Abruzzo	0,47	Abruzzo	0,45	Umbria	0,44	Abruzzo	0,43
Molise	0,34	Molise	0,29	Molise	0,27	Molise	0,28	Molise	0,27	Molise	0,25	Basilicata	0,23	Sardegna	0,23	Molise	0,26
Sardegna	0,23	Sardegna	0,25	Sardegna	0,22	Sardegna	0,23	Sardegna	0,23	Sardegna	0,25	Sardegna	0,22	Basilicata	0,20	Sardegna	0,23
Basilicata	0,22	Basilicata	0,19	Basilicata	0,14	Basilicata	0,16	Basilicata	0,18	Molise	0,19	Molise	0,19	Molise	0,18	Basilicata	0,18
Campania	0,11	Campania	0,08	Campania	0,07	Sicilia	0,07	Sicilia	0,04	Puglia	0,07	Puglia	0,07	Puglia	0,08	Campania	0,06
Sicilia	0,09	Sicilia	0,08	Sicilia	0,06	Campania	0,05	Campania	0,04	Sicilia	0,06	Sicilia	0,06	Campania	0,06	Sicilia	0,06
Puglia	0,05	Puglia	0,02	Puglia	0,01	Puglia	0,03	Puglia	0,04	Campania	0,05	Campania	0,05	Sicilia	0,04	Puglia	0,04
Calabria	0,00	Calabria	0,00	Calabria	0,00	Calabria	0,00	Calabria	0,00	Calabria	0,00	Calabria	0,00	Calabria	0,00	Calabria	0,00

Fonte: elaboración propia.

Desenvolvemento Económico II: análise do desenvolvemento humano nas rexións italianas

2007		2008		2009		2010		2011		2012		2013		2014		Rexion	MEDIA
Rexion	TNA	Rexion	TNA	Rexion	TNA	Rexion	TNA	Rexion	TNA	Rexion	TNA	Rexion	TNA	Rexion	TNA		
Lazio	1,00	Liguria	1,00	Lazio	1,00	Friuli-Venezia Giulia	1,00	Umbria	1,00	Molise	1,00	Veneto	1,00	Veneto	1,00	Umbria	0,91
Umbria	0,90	Lazio	0,98	Basilicata	0,93	Umbria	0,94	Abruzzo	0,92	Abruzzo	0,85	Abruzzo	0,95	Umbria	0,96	Lazio	0,88
Friuli-Venezia Giulia	0,90	Basilicata	0,90	Umbria	0,93	Lazio	0,93	Marche	0,88	Lazio	0,84	Friuli-Venezia Giulia	0,93	Abruzzo	0,92	Friuli-Venezia	0,86
Veneto	0,86	Marche	0,86	Liguria	0,90	Abruzzo	0,93	Molise	0,87	Friuli-Venezia Giulia	0,79	Umbria	0,90	Marche	0,84	Abruzzo	0,85
Basilicata	0,81	Umbria	0,86	Abruzzo	0,78	Molise	0,90	Friuli-Venezia Giulia	0,85	Umbria	0,79	Lazio	0,86	Trentino-Alto Adigio	0,84	Veneto	0,80
Abruzzo	0,77	Friuli-Venezia Giulia	0,80	Emilia-Romagna	0,77	Emilia-Romagna	0,80	Emilia-Romagna	0,80	Basilicata	0,75	Marche	0,79	Friuli-Venezia Giulia	0,83	Basilicata	0,79
Marche	0,71	Veneto	0,78	Friuli-Venezia Giulia	0,75	Marche	0,80	Trentino-Alto Adigio	0,78	Veneto	0,74	Trentino-Alto Adigio	0,76	Molise	0,76	Molise	0,78
Molise	0,69	Emilia-Romagna	0,75	Marche	0,71	Basilicata	0,79	Basilicata	0,74	Emilia-Romagna	0,68	Liguria	0,69	Basilicata	0,75	Marche	0,78
Liguria	0,69	Molise	0,74	Molise	0,64	Veneto	0,75	Liguria	0,74	Lombardia	0,66	Basilicata	0,68	Lazio	0,74	Liguria	0,74
Emilia-Romagna	0,65	Abruzzo	0,70	Toscana	0,64	Calabria	0,71	Lazio	0,71	Marche	0,64	Emilia-Romagna	0,67	Piemonte	0,72	Emilia-Romagna	0,73
Trentino-Alto Adigio	0,64	Toscana	0,70	Veneto	0,64	Liguria	0,70	Piemonte	0,64	Trentino-Alto Adigio	0,61	Lombardia	0,66	Lombardia	0,71	Trentino-Alto	0,69
Piemonte	0,63	Trentino-Alto Adigio	0,67	Trentino-Alto Adigio	0,62	Trentino-Alto Adigio	0,61	Veneto	0,60	Piemonte	0,58	Molise	0,66	Emilia-Romagna	0,69	Piemonte	0,60
Toscana	0,61	Calabria	0,57	Calabria	0,59	Toscana	0,60	Lombardia	0,58	Calabria	0,54	Piemonte	0,63	Liguria	0,67	Toscana	0,60
Lombardia	0,59	Piemonte	0,57	Piemonte	0,44	Piemonte	0,59	Calabria	0,50	Liguria	0,50	Calabria	0,60	Toscana	0,65	Lombardia	0,58
Calabria	0,43	Lombardia	0,49	Lombardia	0,42	Lombardia	0,56	Toscana	0,48	Toscana	0,50	Toscana	0,60	Valle d'Aosta	0,50	Calabria	0,55
Sardegna	0,38	Sardegna	0,28	Valle d'Aosta	0,31	Valle d'Aosta	0,32	Puglia	0,40	Puglia	0,34	Valle d'Aosta	0,38	Calabria	0,46	Puglia	0,27
Valle d'Aosta	0,27	Puglia	0,17	Sardegna	0,24	Campania	0,18	Campania	0,23	Valle d'Aosta	0,24	Puglia	0,36	Puglia	0,46	Valle d'Aosta	0,27
Puglia	0,20	Valle d'Aosta	0,01	Campania	0,18	Puglia	0,15	Valle d'Aosta	0,15	Campania	0,22	Campania	0,23	Campania	0,28	Campania	0,16
Sicilia	0,15	Sicilia	0,01	Puglia	0,09	Sardegna	0,15	Sicilia	0,05	Sicilia	0,05	Sardegna	0,07	Sardegna	0,03	Sardegna	0,14
Campania	0,00	Campania	0,00	Sicilia	0,00	Sicilia	0,00	Sardegna	0,00	Sardegna	0,00	Sicilia	0,00	Sicilia	0,00	Sicilia	0,03

Fonte: elaboración propia.

2007		2008		2009		2010		2011		2012		2013		2014		Rexion	MEDIA
Rexion	AM	Rexion	AM	Rexion	AM	Rexion	AM	Rexion	AM	Rexion	AM	Rexion	AM	Rexion	AM		
Lazio	1,00	Lazio	1,00	Lazio	1,00	Lazio	1,00	Lazio	1,00	Lazio	1,00	Lazio	1,00	Lazio	1,00	Lazio	1,00
Calabria	0,87	Liguria	0,85	Liguria	0,92	Liguria	0,89	Umbria	0,87	Umbria	0,92	Umbria	0,89	Umbria	0,81	Umbria	0,83
Liguria	0,77	Umbria	0,74	Umbria	0,78	Umbria	0,85	Liguria	0,82	Liguria	0,80	Liguria	0,80	Emilia-Romagna	0,67	Liguria	0,82
Umbria	0,76	Abruzzo	0,64	Emilia-Romagna	0,68	Abruzzo	0,71	Abruzzo	0,79	Abruzzo	0,79	Abruzzo	0,78	Liguria	0,67	Abruzzo	0,69
Emilia-Romagna	0,60	Emilia-Romagna	0,62	Abruzzo	0,65	Emilia-Romagna	0,68	Emilia-Romagna	0,71	Emilia-Romagna	0,72	Emilia-Romagna	0,74	Marche	0,62	Emilia-Romagna	0,68
Abruzzo	0,58	Friuli-Venezia Giulia	0,56	Marche	0,61	Marche	0,65	Lombardia	0,58	Friuli-Venezia Giulia	0,68	Marche	0,70	Friuli-Venezia Giulia	0,60	Marche	0,61
Friuli-Venezia Giulia	0,58	Lombardia	0,54	Lombardia	0,59	Lombardia	0,61	Marche	0,58	Marche	0,63	Friuli-Venezia Giulia	0,70	Abruzzo	0,59	Friuli-Venezia	0,60
Marche	0,56	Marche	0,51	Friuli-Venezia Giulia	0,58	Friuli-Venezia Giulia	0,61	Trentino-Alto Adigio	0,52	Lombardia	0,58	Lombardia	0,62	Trentino-Alto Adigio	0,59	Lombardia	0,58
Lombardia	0,53	Molise	0,46	Toscana	0,52	Piemonte	0,54	Friuli-Venezia Giulia	0,51	Molise	0,52	Trentino-Alto Adigio	0,56	Lombardia	0,55	Trentino-Alto	0,51
Molise	0,47	Piemonte	0,45	Trentino-Alto Adigio	0,51	Trentino-Alto Adigio	0,53	Piemonte	0,51	Toscana	0,51	Molise	0,55	Toscana	0,51	Piemonte	0,50
Piemonte	0,45	Toscana	0,45	Piemonte	0,50	Veneto	0,52	Toscana	0,50	Trentino-Alto Adigio	0,50	Toscana	0,55	Molise	0,49	Toscana	0,49
Trentino-Alto Adigio	0,42	Trentino-Alto Adigio	0,43	Molise	0,49	Toscana	0,49	Veneto	0,46	Piemonte	0,50	Piemonte	0,55	Piemonte	0,47	Molise	0,48
Toscana	0,39	Veneto	0,39	Veneto	0,45	Molise	0,46	Molise	0,40	Veneto	0,44	Veneto	0,50	Veneto	0,44	Veneto	0,44
Veneto	0,34	Basilicata	0,35	Basilicata	0,39	Basilicata	0,36	Basilicata	0,31	Valle d'Aosta	0,37	Valle d'Aosta	0,48	Basilicata	0,37	Basilicata	0,36
Basilicata	0,32	Calabria	0,25	Calabria	0,37	Calabria	0,32	Valle d'Aosta	0,29	Basilicata	0,36	Basilicata	0,46	Valle d'Aosta	0,32	Calabria	0,36
Valle d'Aosta	0,27	Valle d'Aosta	0,22	Valle d'Aosta	0,26	Valle d'Aosta	0,27	Calabria	0,27	Calabria	0,29	Calabria	0,29	Calabria	0,21	Valle d'Aosta	0,31
Sardegna	0,06	Sardegna	0,06	Sicilia	0,18	Sardegna	0,18	Sardegna	0,17	Campania	0,16	Campania	0,23	Campania	0,11	Sardegna	0,12
Sicilia	0,04	Sicilia	0,05	Sardegna	0,15	Sicilia	0,15	Campania	0,09	Sardegna	0,15	Sardegna	0,18	Sicilia	0,03	Campania	0,11
Puglia	0,00	Puglia	0,02	Campania	0,14	Campania	0,14	Sicilia	0,09	Sicilia	0,11	Sicilia	0,15	Puglia	0,02	Sicilia	0,10
Campania	0,00	Campania	0,00	Puglia	0,00	Puglia	0,00	Puglia	0,00	Puglia	0,00	Puglia	0,00	Sardegna	0,00	Puglia	0,00

Fonte: elaboración propia.

Anexo 6

ANÁLISE DE EXTREMOS	Esperanza de vida	PIBpc PPA	Media de anos de escolarización	Taxa de non abandono
<i>MÁXIMOS</i>				
Máximo	83,47	37.267	12,40	0,92
Mínimo	82,30	36.073	11,63	0,88
RANGO	1,17	1.193,78	0,77	0,04
Desviación estándar	0,42	363,54	0,24	0,01
<i>MÍNIMOS</i>				
Máximo	80,86	17.300	10,61	0,76
Mínimo	79,49	16.200	10,01	0,71
RANGO	1,37	1.100,00	0,60	0,05
Desviación estándar	0,45	396,41	0,20	0,01

Fonte: elaboración propia.

Anexo 7

Rexion	ΔIDH total
Abruzzo	0,04
Basilicata	-0,01
Calabria	0,00
Campania	0,00
Emilia-Romagna	0,03
Friuli-Venezia Giulia	-0,03
Lazio	-0,05
Liguria	-0,03
Lombardia	0,07
Marche	-0,01
Molise	-0,13
Piemonte	0,02
Puglia	0,09
Sardegna	-0,18
Sicilia	-0,08
Toscana	0,04
Trentino-Alto Adigio	0,12
Umbria	-0,03
Valle d'Aosta	0,11
Veneto	0,05

Fonte: elaboración propia.

Anexo 8

2007-2014		2007-2010		2011-2014	
Rexion	$\Sigma\Delta IDH$	Rexion	$\Sigma\Delta IDH$	Rexion	$\Sigma\Delta IDH$
Trentino-Alto Adigio	0,12	Valle d'Aosta	0,05	Puglia	0,12
Valle d'Aosta	0,11	Trentino-Alto Adigio	0,04	Trentino-Alto Adigio	0,08
Puglia	0,09	Emilia-Romagna	0,03	Lombardia	0,06
Lombardia	0,07	Toscana	0,01	Valle d'Aosta	0,06
Veneto	0,05	Lombardia	0,01	Veneto	0,05
Toscana	0,04	Abruzzo	0,01	Basilicata	0,03
Abruzzo	0,04	Veneto	0,00	Toscana	0,03
Emilia-Romagna	0,03	Calabria	0,00	Abruzzo	0,03
Piemonte	0,02	Campania	0,00	Piemonte	0,03
Calabria	0,00	Friuli-Venezia Giulia	-0,01	Lazio	0,02
Campania	0,00	Marche	-0,01	Emilia-Romagna	0,00
Basilicata	-0,01	Liguria	-0,01	Calabria	0,00
Marche	-0,01	Piemonte	-0,01	Campania	0,00
Liguria	-0,03	Sicilia	-0,01	Marche	-0,01
Friuli-Venezia Giulia	-0,03	Sardegna	-0,02	Umbria	-0,01
Umbria	-0,03	Umbria	-0,02	Liguria	-0,02
Lazio	-0,05	Puglia	-0,03	Friuli-Venezia Giulia	-0,02
Sicilia	-0,08	Molise	-0,04	Sicilia	-0,06
Molise	-0,13	Basilicata	-0,04	Molise	-0,09
Sardegna	-0,18	Lazio	-0,08	Sardegna	-0,16

Fonte: elaboración propia.

2007-2014		2007-2010		2011-2014	
Rexion	$\Sigma\Delta\text{PIB}$	Rexion	$\Sigma\Delta\text{PIB}$	Rexion	$\Sigma\Delta\text{PIB}$
Abruzzo	0,03	Abruzzo	0,03	Basilicata	0,06
Puglia	0,02	Puglia	0,02	Puglia	0,05
Calabria	0,00	Calabria	0,00	Abruzzo	0,04
Trentino-Alto Adigio	0,00	Trentino-Alto Adigio	0,00	Emilia-Romagna	0,04
Sardegna	0,00	Sardegna	0,00	Toscana	0,03
Basilicata	-0,02	Basilicata	-0,02	Veneto	0,03
Toscana	-0,03	Toscana	-0,03	Liguria	0,02
Campania	-0,05	Campania	-0,05	Marche	0,02
Sicilia	-0,05	Sicilia	-0,05	Campania	0,01
Veneto	-0,06	Veneto	-0,06	Friuli-Venezia Giulia	0,00
Lombardia	-0,06	Lombardia	-0,06	Calabria	0,00
Liguria	-0,07	Liguria	-0,07	Trentino-Alto Adigio	0,00
Emilia-Romagna	-0,07	Emilia-Romagna	-0,07	Sardegna	0,00
Valle d'Aosta	-0,07	Valle d'Aosta	-0,07	Piemonte	0,00
Marche	-0,08	Marche	-0,08	Lombardia	-0,03
Friuli-Venezia Giulia	-0,08	Friuli-Venezia Giulia	-0,08	Sicilia	-0,03
Piemonte	-0,09	Piemonte	-0,09	Valle d'Aosta	-0,04
Umbria	-0,16	Umbria	-0,16	Umbria	-0,06
Molise	-0,17	Molise	-0,17	Lazio	-0,09
Lazio	-0,19	Lazio	-0,19	Molise	-0,10

Fonte: elaboración propia.

2007-2014		2007-2010		2011-2014	
Rexion	$\Sigma\Delta EV$	Rexion	$\Sigma\Delta EV$	Rexion	$\Sigma\Delta EV$
Lombardia	0,17	Puglia	0,13	Lombardia	0,16
Trentino-Alto Adigio	0,14	Valle d'Aosta	0,11	Lazio	0,15
Valle d'Aosta	0,13	Basilicata	0,08	Abruzzo	0,08
Puglia	0,10	Trentino-Alto Adigio	0,07	Umbria	0,08
Umbria	0,09	Veneto	0,06	Trentino-Alto Adigio	0,07
Emilia-Romagna	0,09	Emilia-Romagna	0,06	Piemonte	0,06
Veneto	0,09	Calabria	0,06	Liguria	0,05
Lazio	0,08	Sicilia	0,05	Emilia-Romagna	0,04
Piemonte	0,08	Toscana	0,05	Veneto	0,03
Toscana	0,07	Sardegna	0,04	Valle d'Aosta	0,02
Sicilia	0,05	Umbria	0,02	Toscana	0,02
Liguria	0,04	Piemonte	0,01	Friuli-Venezia Giulia	0,02
Basilicata	0,02	Lombardia	0,01	Campania	0,00
Friuli-Venezia Giulia	0,02	Friuli-Venezia Giulia	0,00	Sicilia	-0,01
Sardegna	0,01	Campania	0,00	Puglia	-0,03
Abruzzo	0,01	Marche	0,00	Sardegna	-0,03
Campania	0,00	Liguria	-0,01	Molise	-0,04
Calabria	-0,04	Lazio	-0,07	Marche	-0,06
Marche	-0,06	Abruzzo	-0,07	Basilicata	-0,06
Molise	-0,16	Molise	-0,12	Calabria	-0,10

Fonte: elaboración propia.

2007-2014		2007-2010		2011-2014	
Rexion	$\Sigma\Delta TNA$	Rexion	$\Sigma\Delta TNA$	Rexion	$\Sigma\Delta TNA$
Campania	0,28	Calabria	0,29	Puglia	0,31
Puglia	0,25	Molise	0,21	Veneto	0,25
Valle d'Aosta	0,23	Campania	0,18	Trentino-Alto Adigio	0,22
Trentino-Alto Adigio	0,20	Emilia-Romagna	0,15	Valle d'Aosta	0,18
Abruzzo	0,15	Abruzzo	0,15	Lombardia	0,15
Veneto	0,14	Friuli-Venezia Giulia	0,10	Piemonte	0,13
Marche	0,13	Marche	0,09	Campania	0,10
Lombardia	0,13	Valle d'Aosta	0,05	Toscana	0,05
Piemonte	0,09	Umbria	0,04	Marche	0,04
Molise	0,07	Liguria	0,02	Umbria	0,01
Umbria	0,05	Toscana	-0,01	Sicilia	0,00
Emilia-Romagna	0,05	Lombardia	-0,02	Abruzzo	0,00
Toscana	0,04	Trentino-Alto Adigio	-0,03	Basilicata	-0,04
Calabria	0,04	Basilicata	-0,03	Liguria	-0,04
Liguria	-0,02	Piemonte	-0,04	Emilia-Romagna	-0,11
Basilicata	-0,06	Puglia	-0,06	Sardegna	-0,12
Friuli-Venezia Giulia	-0,07	Lazio	-0,07	Molise	-0,14
Sicilia	-0,15	Veneto	-0,11	Friuli-Venezia Giulia	-0,17
Lazio	-0,26	Sicilia	-0,15	Lazio	-0,20
Sardegna	-0,34	Sardegna	-0,23	Calabria	-0,25

Fonte: elaboración propia.

2007-2014		2007-2010		2011-2014	
Rexion	$\Sigma\Delta AM$	Rexion	$\Sigma\Delta AM$	Rexion	$\Sigma\Delta AM$
Trentino-Alto Adigio	0,17	Veneto	0,18	Valle d'Aosta	0,05
Toscana	0,12	Campania	0,14	Trentino-Alto Adigio	0,05
Campania	0,11	Abruzzo	0,12	Molise	0,02
Veneto	0,10	Sardegna	0,12	Puglia	0,02
Emilia-Romagna	0,08	Sicilia	0,12	Toscana	0,02
Marche	0,06	Trentino-Alto Adigio	0,12	Basilicata	0,01
Valle d'Aosta	0,05	Liguria	0,11	Lazio	0,00
Umbria	0,05	Toscana	0,10	Friuli-Venezia Giulia	0,00
Basilicata	0,05	Umbria	0,09	Emilia-Romagna	-0,01
Friuli-Venezia Giulia	0,03	Emilia-Romagna	0,09	Campania	-0,02
Puglia	0,02	Marche	0,09	Marche	-0,03
Lombardia	0,02	Piemonte	0,09	Umbria	-0,04
Piemonte	0,02	Lombardia	0,08	Lombardia	-0,06
Molise	0,01	Basilicata	0,04	Piemonte	-0,07
Abruzzo	0,01	Friuli-Venezia Giulia	0,03	Veneto	-0,07
Lazio	0,00	Lazio	0,00	Calabria	-0,11
Sicilia	-0,01	Puglia	0,00	Abruzzo	-0,12
Sardegna	-0,06	Valle d'Aosta	0,00	Sicilia	-0,13
Liguria	-0,10	Molise	-0,01	Sardegna	-0,18
Calabria	-0,66	Calabria	-0,54	Liguria	-0,22

Fonte: elaboración propia.

2007-2014		2007-2010		2011-2014	
Rexion	$\Sigma\Delta ED$	Rexion	$\Sigma\Delta ED$	Rexion	$\Sigma\Delta ED$
Campania	0,19	Campania	0,16	Puglia	0,16
Trentino-Alto Adigio	0,18	Abruzzo	0,14	Trentino-Alto Adigio	0,14
Valle d'Aosta	0,14	Emilia-Romagna	0,12	Valle d'Aosta	0,12
Puglia	0,14	Molise	0,10	Veneto	0,09
Veneto	0,12	Marche	0,09	Lombardia	0,04
Marche	0,10	Friuli-Venezia Giulia	0,07	Campania	0,04
Toscana	0,08	Liguria	0,07	Toscana	0,04
Abruzzo	0,08	Umbria	0,06	Piemonte	0,03
Lombardia	0,07	Trentino-Alto Adigio	0,04	Marche	0,01
Emilia-Romagna	0,06	Toscana	0,04	Umbria	-0,01
Piemonte	0,05	Veneto	0,03	Basilicata	-0,01
Umbria	0,05	Lombardia	0,03	Molise	-0,06
Molise	0,04	Valle d'Aosta	0,03	Emilia-Romagna	-0,06
Basilicata	-0,01	Piemonte	0,02	Abruzzo	-0,06
Friuli-Venezia Giulia	-0,02	Basilicata	0,00	Sicilia	-0,06
Liguria	-0,06	Sicilia	-0,02	Friuli-Venezia Giulia	-0,09
Sicilia	-0,08	Puglia	-0,03	Lazio	-0,10
Lazio	-0,13	Lazio	-0,03	Liguria	-0,13
Sardegna	-0,20	Sardegna	-0,05	Sardegna	-0,15
Calabria	-0,31	Calabria	-0,13	Calabria	-0,18

Fonte: elaboración propia.